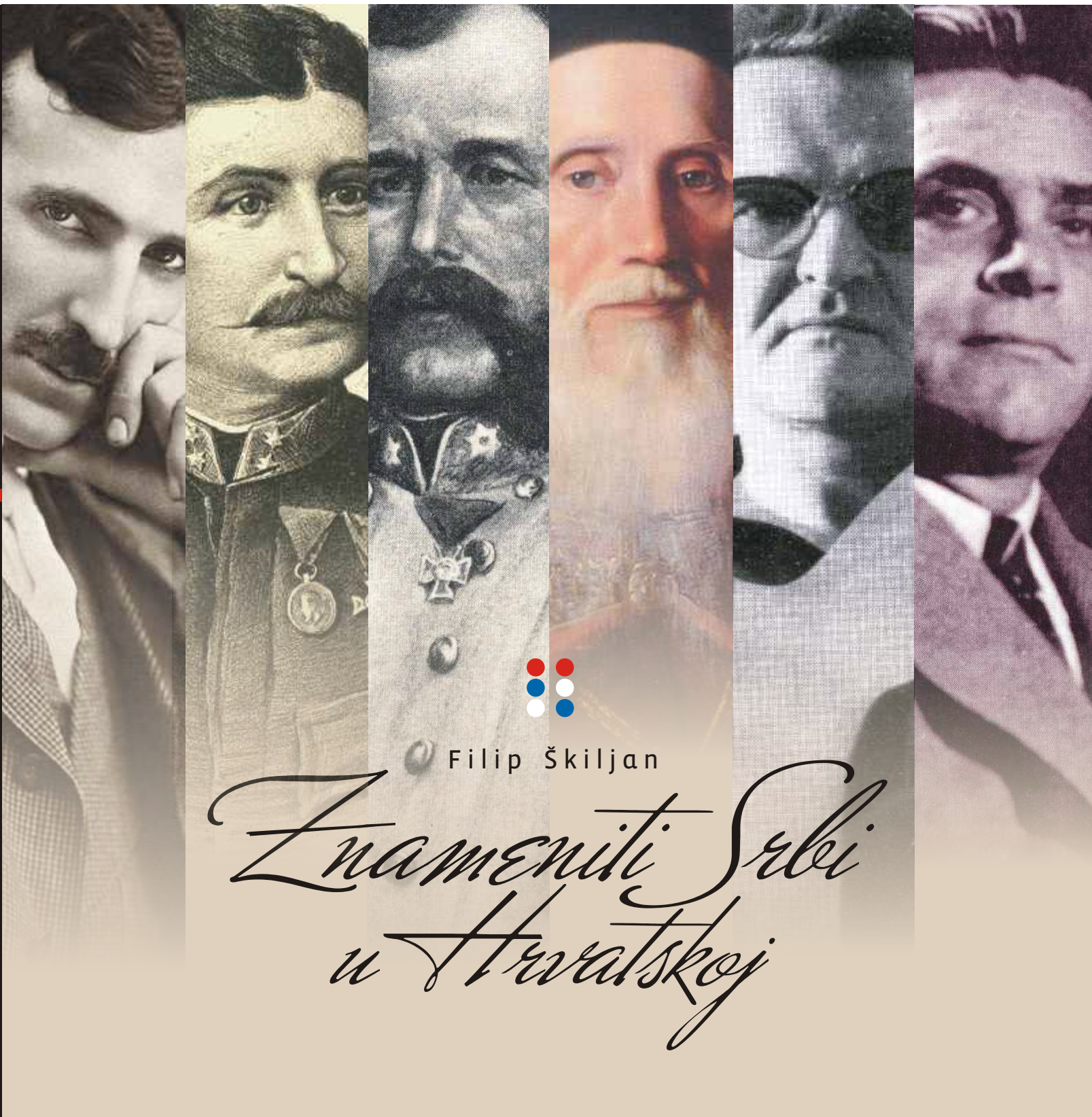
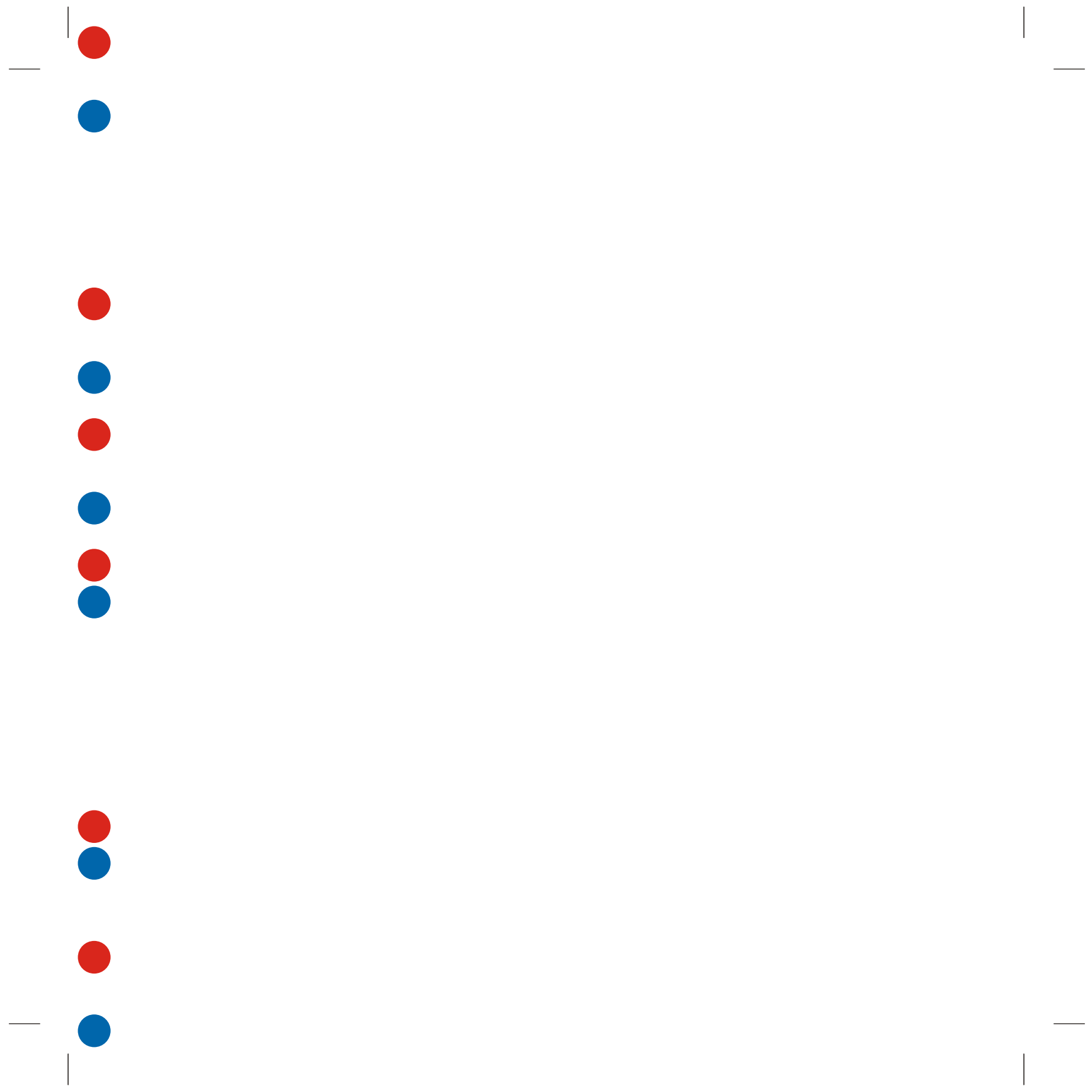

Filip Škiljan: Znameniti Srbi u Hrvatskoj

Filip Škiljan

Znameniti Srbi u Hrvatskoj

Dr. sc. Filip Škiljan
Znameniti Srbi u Hrvatskoj, I. dio

Za izdavača:
Prof. dr. Milorad Pupovac

Grafičko oblikovanje:
Finale: dizajnvideozvuk

Lektor i korektor:
Mladen Škiljan

Štampa: Grafocentar
Naklada: 1000 kom.

Izdavač: Srpsko narodno vijeće

Zagreb, 2009.

Knjiga je izdana uz financijsku potporu Ministarstva kulture Republike Hrvatske i
Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u
Zagrebu pod brojem **717989**.

ISBN 978-953-7442-05-7 (cjelina)

ISBN 978-953-7442-06-4 (I dio)

Filip Škiljan

Znameniti Srbi u Hrvatskoj

(I. dio)

P r e d g o v o r

Srbi u Hrvatskoj nisu imali prilike upoznati se sa svojim znamenitim pripadnicima, a koji su na različitim područjima – religiji, umjetnosti, nauci, književnosti i politici – zadužili ne samo narod iz kojeg su potekli, ne samo Hrvatsku iz koje su potekli u kojoj su živjeli i stvarali nego i svijet kojem su svojim djelovanjem, stvaranjem i spoznavanjem doprinosili.

Oni sami po sebi zavređuju da o njima održavamo i širimo znanja. Za Srbe u Hrvatskoj oni su važna mjesta identiteta i važna uporišta za njihovu integraciju u hrvatsko društvo. Upoznavanje ne samo Srba sa znamenitim Srbima iz Hrvatske veći i cijele Hrvatske neophodna je pretpostavka i za to da imamo drugačiju Hrvatsku, otvorenu za razlike, otvorenu za svoje veličine neovisno o tome koje su etničke ili vjerske pripadnosti. Hrvatska u kojoj ne bi bilo mjesta ne samo za Preradovića, Teslu i Desnicu, nego i za Rajačića, Milankovića, Runjanina, Viteza, Petrovića, Pribičevića, Nikoliša, Bakića i Mrkalja, ne bi bila Hrvatska otvorena za svoje sugrađane srpske nacionalnosti, niti bi bila Hrvatska koja bi živjela u skladu sa bogatstvom svojeg povijesnog i sadašnjeg identiteta.

Knjigu dr. Filipa Škiljana, voditelja Arhiva Srba u Hrvatskoj, treba gledati kao prvi korak u pravcu postizanja oba ova cilja: da Srbi u Hrvatskoj znaju za svoje znamenitosti i da ih Hrvatska prihvati kao dio svojeg nacionalnog bogatstva. Mi ćemo učiniti sve da se taj hod nastavi i da se okruni jednim jedinstvenim djelom u kojem će biti sabran svaki pređeni korak.

Prof. dr. Milorad Pupovac

Petar Preradović – pjesnik

Petar Preradović je, kako piše Branimir Donat, uistinu pjesnik oko kojega su se tijekom vremena nagomilala različita protuslovlja. Preradović je bio istovremeno austrijski general, kandidat za hrvatskog bana, pacifikator talijanske revolucije, nacionalni bard, pjesnik gotovo fascinantnog uspjeha u javnosti, ali ujedno i čovjek opčinjen magijom vlastitoga jezika kojim nikada nije u potpunosti uspio ovladati. Bio je također i autor brojnih gnomičkih stihova koji su tijekom godina postali prigodne devize, mobilizator neprobuđenih nacionalnih i romantičarskih energija, nježni zaljubljenik, poklonik tajni spiritizma i realni procjenjivač političke zrelosti male Hrvatske u isto vrijeme.

Rođen je u malom krajiškom selu Grabrovnici kraj Đurđevca, 19. ožujka 1818. godine. Njegovi otac i mati bili su pravoslavci podrijetlom s one strane Bilogore, iz grubišnopoljskog kraja. Petar se igrom slučaja rodio na đurđevačkoj strani Bilogore, budući da je onamo otac bio premješten kao krajiški časnik. Preradović, prema predaji, potječu iz Like, odakle su se doselili u Grubišno Polje, gdje se rodio pjesnikov otac, koji je kasnije vojevao i u francuskim ratovima, kao stražmeštar dobio srebrnu kolajnu za hrabrost, a umirovljen u činu zastavnika, nastanio se oko 1820. godine u Grabrovnici. Petrovi roditelji vjenčali su se u pravoslavnoj crkvi u Pavlovcu između Grubišnog Polja i Bjelovara, a imali su troje djece: Mariju, Petra i Anu. Budući pjesnik je kršten u Maloj Trešnjevici kod Grabrovnice u crkvi čije ruševine stoje i danas u selu (srušena je u Domovinskom ratu 1991.g.). Preradović je imao dvije sestre od kojih je jedna umrla u dobi od dvije godine. Navodno je imao i brata Stevana, kojega spominje u jednom pismu majci, ali o njegovu postojanju nema drugih, službenih dokumenata. Otac mu je umro kada je imao svega deset godina. U djelu "Crtice moga života" Preradović piše:

"U osmoj godini dobe svoje tek počeo sam u školu ići. Prvu početnu školu učio sam u Grubišnom Polju, drugu i treću u Đurđevcu, a zatim dade me mati u tadašnji vojnički zavod u Bjelovar."

Ondje je morao naučiti njemački jezik. Kada je navršio 12 godina, godine 1830., primili su ga u Vojnu akademiju u Bečkom Novom Mjestu. Tijekom školovanja u Akademiji Preradović je morao prijeći s pravoslavne na katoličku vjeru jer su to zahtijevala pravila. Bio je očito izvrstan student.

"U akademiji učio sam jako dobro, tako da kroz svih osam godina bio sam prvi u mojoj klasi."

Godine 1834. umalo je izgorio čitav grad Bečko Novo Mjesto, pa je "profesor pjesništva" studentima dao zadatak da napišu pjesmu o tome događaju (Der Brandt von Neustadt). Profesor je Preradovića pohvalio, te je on, potaknut tim uspjehom, kako i sam veli, "o pjesmama snivao, po gdjejoju i sastavio, ali većim brojem samo započeo, a ne dovršio."

Preradović je nakon toga prvoga uspjeha katkada pisao pjesme, i to uglavnom u čast profesora. Nakon što je završio akademiju uvršten je u ugarsku pukovnicu broj 33 koja je bila stationirana u Milanu. Nakon mnogo vremena posjetio je prvi put "ostarjelu" majku te tvrdi: "Bio sam zaboravio skoro sasvim materinski jezik, a ni mati ni sestra nisu znale drugim govoriti". Možemo pretpostaviti da su pjesniku nedostajali neki hrvatski izrazi, ili ih se nije mogao odmah sjetiti, ali je gotovo nezamislivo da bi bio u potpunosti zaboravio vlastiti jezik nakon osam godina izbivanja. Pjesnika je vrlo vjerojatno to, kao osjećajnu osobu, zasmetalo, pa je romantičarski preneglasio neznanje hrvatskog jezika. Već u sljedećoj rečenici svoje autobiografije ističe da "je međusobna ljubav tu bila čudotvorna učiteljica te za jedno mjesec dana ja ovježbah na toliko u narodnom jeziku da sam se o svakidanjim stvarima prilično dobro razgovarati mogao". Potom je u regimenti naišao na nekoliko prijatelja koji su bili "sunarodnici", ali "malokad nam je na um palo da progovorimo koju riječ u svome jeziku.". U svojoj prvoj pjesničkoj fazi, koja obuhvaća razdoblje od 1834. do početka pisanja na hrvatskom 1843. godine, Preradović piše na njemačkom, inspirirajući se motivima schillerovskoga podrijetla, ali i pod utjecajem Byrona i češkog pjesnika K.H.Mácha, kojega je dobro upoznao i time što je preveo na njemački njegovu poemu Máj. Još samo će jedanput nakon toga razdoblja pisati pjesme opet na njemačkom jeziku. (Bit će to u 1851. i 1852. godine, kada će pisati pjesme Zagrepčanki Karolini Schuff rođ. Kopetzky.) Došavši u Milano, upoznao se s Ivanom Kuk-

uljevićem Sakcinskim, također časnikom, koji mu je pomogao u ponovnom otkrivanju hrvatskog jezika i njegova bogatstva. Preradović sam kaže za Kukuljevića:

"On se bavljao već kod garde narodnim knjižestvom, pišaše koješta i nastavi velikom revnošću tu svoju radinost i kod regimente. Ja se sprijateljih s njime, a doznavši on da se njemačkim pjesništvom bavim nukaše me neprestance da se primim narodnog. Ali meni se to nikako nije dalo, nijesam dovoljno znao jezika, a i drugačije činilo mi se čudno da bih pisao u jeziku koji po mome tadašnjem mnijenju nije dorastao izobrazženosti vladajućih europskih jezika".

Kukuljević ipak nije popuštao te je Preradovića nagovorio da prevede "skoro cijelo prvo pjevanje Gundulićeva Osmana i neku pjesmu Đorđićevu", a pisao je i na njemačkom hrvatske narodne pjesme. Kukuljević je ubrzo izašao iz vojske, a Preradović mu je zavidio na slobodi koju je odonda imao. Vrlo je vjerojatno da se pjesnička žica u Preradoviću ne bi razvila da nije bio premješten iz Milana u Zadar. Preradović je u Zadru upoznao profesora primaljstva, Spličanina Antu Kuzmanića, "koji se tada pripravljao na izdavanje "Zore dalmatinske". Kuzmanić je Preradovića moljkao da mu za prvi broj napiše pjesmu "u našem jeziku". Preradović sam kaže: "Iza duga otezanja i u skrajnje već vrijeme latih se pera i napisah, ne bez straha, onu pjesmicu: 'Zora puca, bit će dana'." Kuzmaniću je pjesmu dao u studenom ili prosincu 1843., da bi ona bila štampana u prvom broju 1844. godine. Pjesma je primljena lijepo ne samo u Dalmaciji, već i u Hrvatskoj, pa ju je Gaj preštampano u "Danici", što je bilo veliko priznanje pjesniku i "Zori dalmatinskoj". Preradović sam kaže: "Tim sam učinio odlučan korak za svu budućnost, jerbo uspjeh te pjesme ohrabri me tako, da se pouzdah u svoje sile i od to doba okrenuh leđa njemačkom i posvetih se dušom i srcem narodnom pjesništvu." Preradović tih godina uspostavlja veze s pojedinim znamenitim ilircima poput Vraza, Gaja, Šuleka i drugih. Njima šalje svoje pjesme i, posebno od Vraza, traži da mu ih redigiraju. Godine 1845. izdaje svoju prvu zbirku pjesama "Prvienci", koji su sadržavali 37 pjesama. U Zadru se pjesnik i zaljubljuje, pa su neke pjesme bile ljubavnog karaktera (osim domoljubnih). Izabranica mu je bila Pavica de Ponte, Talijanka, s kojom je bio u kratkom, ali sretnom braku. Doduše, u tom je braku izgubio kćer Milicu i sina

Čedomila, pa je nakon pretrpljenih trauma njegova supruga počinila samoubojstvo. Preradovićevoj zaljubljenosti u Pavicu možemo zahvaliti i oduševljenje za Dalmatince, pa, kroz tu oduševljenost, i nadahnutost za pisanje pjesama. Preradović se sastajao s Pavicom, prema legendi, u ljetnikovcu obitelji de Ponte na otoku Ugljanu, u mjestu Mali Lukoran. Iza ljetnikovca je bila mala borova šumica, a legenda kaže da je pjesnik ondje sjedio pod velikim borom sa svojom zaručnicom. Iz Malog Lukorana vidi se planina Velebit u svojoj veličini, pa nije isključeno da je upravo ondje Preradović spjevao svoju pjesmu "Putnik". Nakon ženine smrti traži premještaj iz Beča u Glinu, gdje upoznaje Emiliju Novaković, s kojom je imao jednog vanbračnog sina za kojega se brinu do kraja života. Emilija je bila znatno mlađa od pjesnika, pa brak između Preradovića i nje nije bilo sretno rješenje. Naime, i sam je pjesnik shvatio da "Emilija nije žena za njega". Veza s Emilijom priječila ga je da stupi u brak s Emom Regnerovom, ženom s kojom je izmijenio preko 300 pisama koja su uglavnom sačuvana. Naime, zbog novčanih obaveza prema Emiliji i sinu Radovanu, Preradović nije imao dovoljno novaca da stupi u brak s Njemicom Regnerovom. On je zapravo konstantno, tijekom cijeloga svojega života, bio u novčanim neprilikama. Iz Gline je Preradović 1857. godine naglo premješten u Beč. Već sljedeće godine postao je potpukovnikom, a godinu kasnije, za vrijeme talijanskog rata, imenovan je pukovnikom. Iz Italije odlazi u Temišvar, gdje je očito bio vrlo nesretan. Nakon dugogodišnje pjesničke šutnje Preradović 1860. godine piše ponovo pjesme. Tada u "Danici" izlazi znamenita pjesma "Rodu o jeziku". Već sljedeće godine on objavljuje "Jezik roda moga". Godine 1863. umire Emilija Novaković, u dobi od 26 godina, te se o njegovu sinu Radovanu nastavlja brinuti Evelina Popović, krsna kuma djetetova. Ipak, bez obzira na Emilijinu smrt, Preradović se tek 1865. godine vjenčao s Emom Regnerovom, nakon što je godinu dana prije prebačen u Beč. U svojoj 48. godini, 1866., postao je generalom. Pred kraj života napisao je skup soneta "Milim pokojnicima" koji obuhvaća 28 ličnosti među kojima su najznačajniji predstavnici prve polovice 19. stoljeća u Hrvatskoj. Pjesnik se 1870. godine preselio na svoju posljednju adresu u Beču. Teško se razbolio zimi 1871. godine i krajem svibnja 1872.g. otišao je u toplice kod Münchena da se oporavi. Nakon pov-

ratka u Beč pogoršava mu se stanje, te on odlazi u druge toplice u Fahrafeld. Ondje umire od vodene bolesti 18. kolovoza 1872. godine. Ubrzo potom je pokopan u Beču. Međutim, pjesnik je želio da mu kosti počivaju u rodnoj zemlji, što je izrekao i stihovima:

*U tvom polju daj mu groba
Tvojim cvijećem grob mu kiti*

Godine 1879. preneseni su pjesnikovi ostaci u domovinu, u Zagreb, gdje je pokopan na Mirogoju. 23. svibnja 1895. otkriven mu je na Zrinjercu spomenik koji je kasnije premješten na Cvjetni trg.. Spomenik je, kao i onaj na Mirogoju, izradio Rendić, a poklonio ga je Zagrebu dr. Stjepan Miletić. Taj spomenik Preradovića prikazuje u časničkoj odori, u ruci drži komad papira, pogled je upro u nebo i zamišlja pjesmu o sreći južnih Slavena. Vladimir Nazor je smatrao da je Rendić pogriješio kada je dao onaj izraz Preradoviću i obukao ga u austrijsku vojnu odoru. Ipak se pjesnik proslavio kao hrvatski pjesnik, a ne kao general. Osim toga, kako lijepo piše Nazor, "njegovo srce nikada nije moglo slobodno kucati pod onom bluzom, pa je zato – kako se to razabira iz njegovih pjesama – uvijek trpio." Godine 1909. priredio je Mjesni odbor, čiji je predsjednik bio grabrovnički učitelj Josip Stjepan Jankač, uz pomoć Braće hrvatskog zmaja spomen-slavu na slavnoga pjesnika u Grabrovnici. Tom je prilikom postavljena i spomen-ploča na Preradovićevu rodnu kuću u Grabrovnici. Otvorenje Preradovićeva muzeja u Grabrovnici uslijedilo je tek 1968. godine, na 150. godišnjicu rođenja.

O Preradoviću su pisali mnogi i mnogi su štošta rekli. Valjalo bi spomenuti tek neke poput Šenoe koji mu se iskreno divio i rekao kako je "Preradović još za života sebi podigao trajni spomenik" i Antuna Barca koji je napisao: "Ako i ne pripada među pjesničke velikane 19. vijeka, kao što su tvrdili njegovi obožavaoci, Preradović je ipak među našim prvim ljudima toga stoljeća. On je bio vođ onima, koji su najbolje osjetili naše narodne težnje, naše vrline i nedostatke, snagu naše prošlosti i naše žive riječi, i naše zadatke u ovome dijelu svijeta i u čovječanstvu. Pa ako to sve i nije rekao u savršenom umjetničkom obliku, kao Njegoš, Prešern ili Mažuranić, on je po širini svojih zah-

vata, po plemenitosti svojih poticaja, a i po djelomičnim ostvarenjima ipak među onima, koji su izgrađivali hrvatsku književnost i hrvatski narod".

→ Literatura:

P. Preradović, "Crtice moga života" u: *Pozdrav domovini*, Zagreb 1970.

Josip. Stj. Jankač, *Petar Preradović, život i pjesme*, Bjelovar 1909.

P. Preradović, *Rodu o jeziku*, Grabrovnica 1972.

A. Ivić, *Arhivska građa o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima, knjiga II, 1790–1897*, Beograd 1931.

I. Zalar, "Petar Preradović i hrvatski jezik" u: *Marulić* 3/1998, 507–511.

Lj. Marković, "Petar Preradović – hrvatski pjesnik i austrijski časnik (uz 185. obljetnicu rođenja)" u: *Gazophylacium*, 1-2, 2003, 16–24.

J. Ravlić, *Petar Preradović u Zadru*, Zagreb 1959, (posebni oti-sak).

R.F. Magjer, *Život i pjesme Petra Preradovića*, Osijek 1918.

A. Barac, "Preradović u pismima i stihovima" u: *Republika*, br. 8, 1958, 65-86.

Josif Rajačić – srpski patrijarh

U Rajačićevoj autobiografiji, koja se čuva u Arhivu Srpske akademije nauka i koja je pisana na njemačkom jeziku gotskim pismom, stoji da se njegova obitelj doselila na područje sjeverozapadne Like krajem 17. stoljeća, kada je knez Rajak doveo mnoštvo ljudi iz Banje Luke na područje Lučana, Žute Lokve, Prokika i drugih sela između Brinja, Otočca i Senja. U Autobiografiji također stoji kako su se Rajačićevi preci ljuto borili s Turcima, a kako se jedan od njegovih rođaka, neki Stevan, posebno istaknuo u borbi protiv Turaka pod Cetinom 1790. godine. Osim ratnika, u obitelji Rajačić bilo je i sveštenika. Jedan od prvih bio je Janko, unuk Rajakov. Luka, također sveštenik, bio je otac Ilije Rajačića, budućeg Josifa Rajačića. Ilija Rajačić je, dakle, rođen 19. srpnja 1785. godine u Lučanima, kbr. 16, kod Brinja. Prvo obrazovanje Ilija je stjecao u njemačkoj graničarskoj trivijalnoj školi u Brinju, potom u gimnaziji u Zagrebu, pa u Karlovcima i Szegedu u Mađarskoj. Čini se da je po nagovoru mitropolita Stratimirovića prota Luka poslao svojeg sina u Szeged, gdje je tada bilo mnogo Srba koji su ondje studirali. Nakon završene I. i II. godine filozofije kod Pijarista u Szegedu, Rajačić je otišao u Beč gdje je studirao latinski jezik, lijepu umjetnosti i višu nauku. Svoje studije Rajačić nije završio. Kad su se Francuzi, u ratu s Austrijom, približili Beču, Rajačić je stupio 1809. godine u đački bataljon. Mirom u Schoenbrunnu iste godine rodni kraj Ilije Rajačića potpao je pod Francuze.

Na poziv gornjokarlovačkog vladike Mojsija Miokovića, Rajačić se 1810. godine zamonašio, te je već nakon dvije godine monaške službe postao arhimandrit manastira Gomirje. Rajačić u svojoj Autobiografiji pretjeruje kada kaže da se samo njemu može zahvaliti što su austrijski oficiri iz područja pod francuskom upravom odustali od seobe na područje koje je zadržala Austrija, gdje je ionako bilo mnogo izbjeglih činovnika, vojnika i graničara. Za to je navodno sve zasluge dobio mitropolit, a Rajačić nije dobio ništa. Rajačić u svojoj Autobiografiji također nije spomenuo svoj srpski prijevod sinodskog katehizma iz 1774. godine. Pitanje prijevoda sa staroslavenskoga je-

zika na srpski pokrenula je Karlovačka generalna komanda u srpnju 1803. godine, ali mitropolit Stratimirović je na to gledao s dozom sumnjičavosti, pa je zabranio gornjokarlovačkom vladici Petru Vidaku da se bavi tim problemom. Slično je bilo i četiri godine kasnije kada je također isto zabranio Mojsiju Miokoviću, ali 1817. godine Mojsije Mioković za posao prijevoda preporučio Josifa Rajačića, arhimandrita manastira Gomirje.

Rajačić je taj posao očito vrlo brzo i dobro uradio. Međutim, kad je za to čuo mitropolit Stratimirović, pozvao je Rajačića na odgovornost. Rajačića je u obranu tada uzeo Mioković, koji je mitropolitu kazao da je Rajačić posao obavio po njegovu naređenju. Ipak, bez obzira na sve, Rajačićev prijevod nikada nije objavljen. Vrlo je vjerojatno da su te pojedinosti Rajačiću bile neugodne pa ih nije ni spominjao u svojoj Autobiografiji. U vrijeme kada je gornjokarlovački vladika bolovao, šest godina ga je zamijenjivao Josif Rajačić. Nakon šest godina, 1829., Rajačić je posvećen za episkopa Dalmatinske eparhije. Mitropolit Stratimirović postavio je Rajačića "za episkopa Dalmatinskoga, Istrijskoga, Dubrovničkoga i Albanskoga i tamo prinadeložnih gradova Zadra, Šibenika, Darniša, Skradina, Dubrovnika, Kastel-Novago, Kotor, Budvi Popi i proćih mjest i predjelov vseja Eparhii". Dana 1. rujna 1829. Rajačić je pristigao u sjedište eparhije u Šibenik, i ondje ga je dočekalo više od 5000 ljudi. Budući da su se austrijske vlasti u Dalmaciji bojale da su pravoslavni više orijentirani prema Rusiji, u to je vrijeme bilo počelo unijačenje, koje nije uhvatilo značajnijeg korijena među pravoslavcima. Unijačenje su austrijske vlasti pokušale provesti preko crkvenih knjiga, među kojima su mnoge bile na ruskom jeziku, pa su Austrijanci tvrdili da se pravoslavni preko njih mole ruskom caru. Stoga su predlagali štampanje sličnih knjiga u Pešti ili Beču. Rajačić nije na to želio pristati, pa je stoga odlučio da će za njihovu štampu iznijeti vrlo visoku cijenu. Vladika se u svojem protivljenju uniji toliko zamjerio samom caru da ga je ovaj upozorio da obustavi svaki rad na akciji otežavanja unijačenja, jer će ga u protivnom smatrati odgovornim i nedostojnim milosti koju mu je ukazao imenovavši ga episkopom u Šibeniku. Čim je pristigao u Šibenik, Rajačić je želio osnovati bogoslovnu školu. Uspio je osnovati klerikalnu školu i za profesore je doveo dva profesora karlovačke škole.

Kao predmeti u školi su se osim duhovnih učili pčelarstvo, vinogradarstvo, poljodjelstvo i vinarstvo. Škola je funkcionirala sve do 1864., a završilo ju je 186 đaka. Osim škole u Šibeniku, Rajačić osniva i sličnu školu u Dubrovniku 1830. godine. Prema želji grofa Lilienberga, koji mu je zagorčavao život tražeći štampanje svetih knjiga u Beču ili Pešti, Rajačić poduzima posjet Dalmaciji i Istri 1832. i 1833. godine. Naime, ustanak katoličkog plemena Hota iz Crne Gore protiv Osmanlija, zatalasao je i pravoslavne u Crnoj Gori. Po želji bečke vlade, Rajačić je tada svojom poslanicom sveštenstvu i narodu uputio pravoslavne da budu vjerni svojem caru. Navodno je ta poslanica odjeknula vrlo loše među pravoslavcima u Crnoj Gori. Rajačić je tada osobno otišao među narod. O toj Rajačićевой šestodnevnoj kanonskoj vizitaciji 1832. godine piše Ljubo Vlačić. U Dubrovniku je Rajačić u pravoslavnoj crkvi održao službu, a poslije službe je pozvao prijatelje i znamenitije ljude na ručak. Na ručku, međutim, nije bilo niti jednog od dubrovačke vlastele ili katoličkih svećenika, što se kasnije objašnjavalo time što su se katolici bojali da će im pravoslavni oteti svu trgovinu, a kasnije i kuće i zemlje. Rajačiću, koji je produžio iz Dubrovnika u Kotor, bio je ondje priređen ručak, ali ga ondje nije dočekaio katolički biskup, koji je zato da se ne bi sastao s njime pobjegao u brda. U Krivošijama kod Kotora Rajačić je izvršio i mirenje krvne osvete, a potom se vratio u Šibenik. Navodno je na svojem putovanju Rajačić svagdje dočekivan s ovacijama i oduševljenjem. Budući da o tome ponajviše piše sam, ne možemo biti sigurni koliko su ti navodi objektivni. Godinu dana kasnije Rajačić poduzima još jednu vizitaciju iz Šibenika. Naime, u mjesecu srpnju odlazi u Trst i Istru. Prvo se u Puli u crkvi Svetoga Nikole obratio vjernicima, a potom je otišao u pravoslavno selo Peroj čiji su vjernici pokrivali svoju crkvu Svetoga Spiridona. Nakon toga je otišao u Trst gdje se zadržao četrnaest dana.

Međutim, kao što smo vidjeli, Rajačić nije uživao carevu naklonost, pa je premješten u Vršac u Banatu. Ondje se prvi puta susreo s novom etničkom zajednicom - Rumunjima. Rumunji su od kraja 17. stoljeća bili unutar Karlovačke mitropolije, a u 19. stoljeću su težili da se oslobode i da osnuju svoju autokefalnu crkvu. Rajačić je 1836. godine u Vršcu doživio epidemiju azijske kolere. Njegov prikaz ove strašne bolesti u Autobiografiji

vrlo je živ i plastičan. Naime, u to su vrijeme mnogi napuštali svoje najbliže u strahu od ove bolesti, tako da su bolesnici u kućama umirali bez njege. Stoga je Rajačić odlučio pomoći bolesnima posjećujući ih i dajući im napitke i njegujući ih. Primijetio je kako se kolera ne prenosi s čovjeka na čovjeka neposrednim dodirnom, već okuženim pićem i namirnicama kao i prljavim rukama. Prema svemu sudeći, Rajačić nije u to doba shvaćao napredne ideje koje su počele javljati u južnoj Ugarskoj. On je, kao i ostali pripadnici pravoslavnog i katoličkog svećenstva, osjećao zabrinutost za svoje prihode, pa je bio protiv naprednih ideja koje je predlagala Požunska dijeta. Franjo I. je odbacio prijedloge Požunske dijeta, pa je u vrijeme kada je Rajačić pristigao u Vršačku eparhiju u njoj sve vrelo od nezadovoljstva. Vladika vršački tada udara temelje i vršačkoj gimnaziji svojim prilogom od 3800 forinti, a vrlo je interesantno da on tu činjenicu uopće ne spominje u svojoj Autobiografiji. Čini se da Rajačić nije bio sretan u Banatu, u Vršačkoj eparhiji. Ondje je bilo previše problema s Rumunjima koji su se željeli odcijepiti od Srpske pravoslavne crkve, a osim toga Rajačić je želio biti premješten u Bačku eparhiju čiji je episkop postao novi mitropolit karlovački 1837. godine – Stefan Stanković. Ova je eparhija zbog pustare Siriga imala najveće prihode između svih eparhija. Međutim, zbog nesuglasica između novog mitropolita i Rajačića, Rajačić nikada nije dobio Bačku eparhiju, već ju je, prema preporuci samog mitropolita, dobio pakrački vladika Georgije Hranislav. Spomenuti Hranislav se Rajačiću ispriječio još jedanput, 1841. godine, kada je Rajačić trebao dobiti upravu nad upražnjenom Karlovačkom mitropolijom (nakon smrti spomenutog Stankovića). Međutim, i ovaj put je Hranislav bio bolji adut, tako da je Rajačić ostao bez uprave nad mitropolijom. Rajačić se sa Stankovićem sukobio još onda kada je Stanković poslan bio da provede istragu protiv njega kao arhimandrita manastira Gomirje: u vrijeme kada je Rajačić preveo katehizam. Hranislav je upravljao mitropolijom sve do kolovoza 1842. godine, kada je sazvan narodno-crkveni sabor za izbor novoga mitropolita. Iz Beča je preko carskog emisara došla poruka da će, ukoliko se ne usuglase vladike, na čelo mitropolije car postaviti jednog od vladika. Bila su tri kandidata za ovo mjesto: uz temišvarskog episkopa Pantelejmona Živkovića i budimskog episkopa Platona Atanacko-

vića, kandidat za mitropolita bio je i Josif Rajačić. Već na prvom glasanju Rajačić je od mogućih 75 dobio čak 48 glasova, dok je Živković dobio 24, a Atanacković samo tri glasa. Pri drugom glasanju Rajačić je dobio još dva glasa, ali je za pravovilan izbor trebalo da izbor bude jednoglasan. Izborni sabor se tada odrekao svojeg prava i molio je cara da u ovom slučaju Srbima imenuje mitropolita. Rajačić je, nema sumnje, bio razočaran ovakvim izbornim rezultatima, pa nije održao govor koji je spremio misleći da će biti izabran, a ne imenovan. Rajačić u svojoj autobiografiji i ne spominje način na koji je do-

šao na mitropolitsku stolicu. U vrijeme kada je Rajačić stao na čelo mitropolije zategnuli su se odnosi između Mađara i južnih Slavena. Ilirski pokret Ljudevita Gaja širio se brzo, i Beč i Budimpešta bili su zabrinuti zbog jačanja slavenskih elemenata u monarhiji. Rajačić se u to vrijeme istaknuo u Gornjem domu Požunske dijete svojim velikim i značajnim govorom koji je štampan na njemačkom jeziku. U njemu je istaknuo kako je srpski narod, usprkos svim privilegijama koje je dobio od Leopolda I, Josipa I, Karla VI. i Marije Terezije, ostao u podređenom položaju naspram ostalih naroda u Habsburškoj Monar-

hiji. U svojoj autobiografiji Rajačić samo kratko kaže da je 1843. godine u Gornjem domu ustao u obranu vladareva prava da samostalno, bez obzira na Ugarsku stalešku dijelu, može rješavati u pitanjima crkve i škole srpskoga naroda. Dijeta je željela preuzeti taj privilegij od vladara. Rajačiću je još teže pala činjenica da je kao službeni jezik u školama i upravi u Hrvatskoj i Slavoniji 1844. godine uveden mađarski jezik. Rajačić je početkom 1846. godine uspio kod cara da se III. članak Ugarske dijete od 1844. proširi i na pravoslavne, što znači da su je od tada bilo dozvoljeno sklapanje mješovitih brakova i prijelaz iz jedne vjere u drugu. Oduševljen i zagrijan, ali nedovoljno oprezan, Rajačić je tu vijest saopćio svojoj pastvi u pismu od 21. veljače 1846. godine, što je kod Srba izazvalo veliko oduševljenje. Međutim, zbog jakih pritisaka rimokatoličkih krugova, odluka je poništena, i car Ferdinand V. šalje pismo Rajačiću u kojem obesnažuje Rajačićevo pismo od 21. veljače 1846. godine naglasivši kako je mitropolit pogrešno shvatio njegovu odluku.

Najburniji događaj u Rajačićevoj karijeri tek je dolazio. U ožujku 1848., na vijest da je u Parizu buknuła revolucija, u Beču je srušen apsolutistički režim Clemensa Metternicha. Budući da su se Mađari pozivali na demokratske principe te su se načelno borili protiv apsolutizma, Srbi u Ugarskoj su isprva pozdravili mađarske zahtjeve nadajući se da će u demokratskoj klimi lakše ostvariti i svoje zahtjeve i narodna prava.

Tada su i Mađari u Pešti, iznijeli svoj nacionalni program u 12 točaka, tražeći, među ostalim, građanske slobode i ravnopravnost, sveopće oporezivanje i ukidanje feudalizma. Par dana nakon Mađara, okupila se skupina Srba u Pešti da bi predložili tzv. Srpske "punktove". Srbi su tim punktovima priznali mađarsku narodnost i "diplomatičesko dostojanstvo mađarskog jezika u Ungariji". Ujedno su željeli i priznanje svoje narodnosti i slobodnu upotrebu svojeg jezika u narodnim poslovima. Pored zahtjeva da se dozvoli sloboda vjeroispovijedi, slobodno uređivanje svoje Crkve i upotreba crkvenog jezika, uključivanje svjetovnih lica u konzistorije, zakonsko utvrđivanje manastirskih prava i posjeda, slobodno otvaranje i upravljanje školama, posebno su mjesto dobili zahtjevi u vezi s narodnim saborom, za koji se tražilo da se saziva svake godine. Ovakvi zahtjevi nisu dočekani blagonaklono od mađarske javnosti. Štoviše, počelo

se govoriti o srpskom separatizmu. Dana 22. ožujka 1848. dvije vojvođanske slobodne graničarske općine, koje su bile pod direktnom austrijskom vlasti (Pančevo i Zemun), priključile su se ustavnoj Kraljevini Ugarskoj. Bez obzira na tu činjenicu, delegacija novosadske općine predvođena Đorđem Stratimirovićem bila je u travnju grubo odbijena kod Lajoša Kossutha kada je tražila samoupravu i privilegijalna prava. S druge strane, Hrvati tada pozivaju Srbe na zajedničku akciju protiv Mađara. Mitropolit Rajačić sastao se u Beču s Ljudevitom Gajem, Ivanom Kukuljevićem i Antunom Vraniczanyjem. Tom prilikom Gaj je pozvao Rajačića da se priključi Hrvatima i da stane na čelo srpsko-hrvatskog pokreta, što je Rajačić odbio, budući da nije želio odlučiti bilo što prije očekivanog narodno-crkvenog sabora u Srijemskim Karlovcima. Do sredine travnja odnosi s Mađarima su se zaoštrili do krajnje mjere, budući da su oni zahtijevali da se na teritoriju čitave Ugarske poštuje mađarski jezik i politička narodnost.

Mitropolit Rajačić u početku nije mogao "ni nalevo ni nadesno" te je smatrao da je za Srbe najbolje da ostanu u miru (tj. da se ne priklanjaju ni Mađarima ni Austrijancima). Naime, ukoliko bi se priklonili Mađarima, morali bi se u ime Kossuthove politike odreći svoje nacionalnosti, a ukoliko bi se priklonili Austriji, postali bi sredstvo za njezinu borbu s Mađarima. Bojazan starije generacije Srba nije dijelila srpska omladina koja se zanosila željom da obnovi Dušanovo carstvo, ili da stvori slavensko. Omladina, prvenstveno u Beču, stavila se bez rezerve na stranu Hrvata. Na proglasu pod naslovom "Pozdrav slavjanskih đakah univerziteta bečkog braći po Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji" između dvanaest potpisnika nalaze se imena srpskih "jurista" Svetozara Miletića, Božidara Rogulića i Đure Daničića. Studentska omladina u Požunu i Pešti pažljivo je pratila zasjedanje Ugarskog sabora i nove mađarske vlade. Pred kraj toga zasjedanja, a nakon Kossuthovog odbijanja novosadske deputacije, vodeći omladinci (Svetozar Miletić, Đorđe Radak, Bogoboj Atanacković, Mija Vlaškalić i Jovan Živković) odlučili su vratiti se kućama i upoznati narod s namjerama vlade i pripremiti ga za nastupajuće događaje. Mitropolit Rajačić, koji je kao član ugarskog Gornjeg doma učestvovao u sastavljanju ugarske vlade, povukao se u Srijemske Karlovice i na narodni pritisak sazvao narodni sabor za 1/13. svibnja 1848. godine.

Uoči i u toku Majske skupštine, u Karlovcima se našlo mnogo ljudi iz svih krajeva gdje je bilo Srba. Sve je bilo u nacionalnom romantičarskom zanosu, ukrašeno trobojkama. Glavne odluke su pripremljene uoči skupštine u užem krugu mitropolita Rajačića. Za razliku od ostalih narodno-crkvenih sabora Srba, na kojima je broj poslanika bio ograničen (25 poslanika iz svećeničkog, 25 iz vojničkog i 25 iz svjetovnog reda), na ovaj su sabor poslanici izabrani po demokratskijem modelu od uobičajenog, te je stoga odmah prozvan skupštinom. Također, pitanja koja su na ovom saboru raspravljana, prelazila su granice koje bi Beč bio podržao. U sjećanju naroda i u povijesti taj je značajan događaj ostao zapamćen kao Majska skupština.

Na dan 1/13. svibnja, mitropolit Josif Rajačić je poslije svečanog bogoslužjenja otvorio Skupštinu odmjerenim govorom "kako Srbi moraju sva svoja prirodna, političeska i verozakona prava, bila ona izgubljena ili oteta, natrag dobiti ili uživati". To neće biti lako, a svaka greška se može teško osvetiti narodu, pa stoga treba raditi "kao narod slavan, kao narod slobodan, kao narod pametan, zreo i mudar, kao narod hrabar, veran i srbske slave dostojan". Skupština je izabrala Rajačića za patrijarha, čime je Rajačiću vraćeno dostojanstvo koje je obnosio Arsenije Černojević, a za vojvodu je izabrala pukovnika Stevana Šupljikca iz Ogulinske regimente, što je bilo srpsko pravo po Leopoldovim privilegijama. Šupljikac se u to vrijeme nalazio na talijanskom ratištu s graničarskom vojskom, pa o čitavoj stvari nije ništa znao. Đorđe Stratimirović izabran je za vožda. Poslije smrti vojvode Šupljikca preuzeo je patrijarh Rajačić i vojnu i svjetovnu funkciju te se potpisivao kao "privremeni upravitelj naroda".

Budući da je 2/14. svibnja bila nedjelja i Skupština nije radila, trećeg dana, odnosno 3/15. svibnja, donijeti su sljedeći zaključci:

1. Srpski narod je "politično slobodan i nezavisan pod Domom austrijskim i obštom Krunom ugarskom"
2. Proglašava se *Srbska Vojvodina* u koju ulaze "Srem s Granicom, Baranja, Bačka s Bečejskim distriktom i Šajkaškim batalionom i Banat s Granicom i Distriktom Kikindskim"

3. Srpska Vojvodina stupa u "politični savez ... na temelju slobode i savršene jednakosti" s Trojednom Kraljevinom Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom.
4. Stvara se stalni Narodni odbor kao izvršni organ Narodnog sabora (Skupštine) i imenuju se njegovi članovi.
5. Priznaje se "vlaška narodna samostalnost".
6. Određuje se odbor koji će zaključke Skupštine iznijeti pred vladara i Hrvatski sabor.
7. Odlučuje se da se posebna delegacija uputi na Slavonski kongres u Prag.

Iako je velika većina Srba u prvom zanosu prihvatila zaključke Majske skupštine, ipak je bilo i onih koji su ih smatrali za preuranjene, pa čak i štetne i vrlo opasne. U Vukovaru je tako bilo uglednih Srba koji nisu odobravali izbor vojvode, vjerujući da će to dovesti do nesuglasica s Hrvatima i u cjelini oslabiti srpsko-hrvatski front prema Mađarima. U Zagrebu je demokratska struja među Hrvatima, prvenstveno narodnjačka inteligencija i omladina, iskreno pozdravila savez s vojvođanskim Srbima i prihvatila odluke Majske skupštine, dok su konzervativci zazirali od tog saveza, što je došlo do izražaja u vrijeme debate u Saboru o srpsko-hrvatskim odnosima, naročito u pogledu vojvode i pripadnosti Srijema.

Zahtjeve Srba s Majske skupštine nije priznao ni car Ferdinand, koji je nastojao ugoditi Mađarima, niti mađarska vlada. Car Ferdinand je navodno patrijarhu Rajačiću izjavio: "Ja ne mogu potvrditi odluke nezakonitog konventa, koje su donijeli moji podanici grčko-istočne vjeroispovijedi zajedno s gomilom došljaka iz Srbije. Ja sam spreman ispuniti sve lojalne želje svojih podanika grčko-istočne vjeroispovijedi koje mi se podnesu zakonitim putem. Samo su mađarski sabor, mađarska vlada i vaš zakoniti kongres preko kojih vi možete izjaviti svoje želje". Odluke Majske skupštine odbili su i predstavnici Rumunja iz Ugarske koji su bili vjerni Mađarima. Jedini organ koji je prihvatio odluke bio je Hrvatski sabor, u kojem je Josip Jelačić

izabran za bana, a na bansko prijestolje ga je instalirao sam patrijarh Josif Rajačić.

Austrijski se car Srbima za učešće u ratu protiv Mađara odužio tek kasnije, tako što je 1849. godine osnovao Vojvodstvo Srpsko i Tamiški Banat koje je obuhvaćalo područje jednog dijela Bačke i Banata i dva srijemska sreza – iločki i rumski. Vojvodina je, u prvi mah, kao autonomna jedinica djelovala umirujuće, jer je izgledalo da se njome ispunjavaju zahtjevi Srba s Majske skupštine. Car se potrudio da Srbi ne čine većinu u Srpskoj Vojvodini, a sjedište Vojvodine nije smjestio u Novi Sad, gdje su Srbi činili većinu, već u Temišvar. U stvari, formiranjem Vojvodstva, zahtjevi Srba s Majske skupštine bili su najbezočnije izigrani.

U doba kontrarevolucije, u vrijeme tzv. Bachovog apsolutizma (1849. – 1860.), Rajačić je čvrsto stajao uz austrijsku vlast. Ukidanje Vojvodine Srpske 1860. godine bolno je odjeknulo u duši ostarjelog patrijarha koji je tim povodom uputio svoj protest caru. Car je svojeručnim pismom dozvolio održavanje Narodno-crkvenog sabora koji je otvoren 2. travnja 1861 (tzv. Blagoveštenski sabor). Zadatak toga sabora je bio da, poslije ukidanja Vojvodstva Srbije i Tamiškog Banata, izloži uvjete pod kojima pristaje na prisajedinjenje ove pokrajine Kraljevini Ugarskoj. Iste godine, 1. prosinca 1861, umro je patrijarh Josif u Karlovcima. Sahranjen je u Sabornoj karlovačkoj crkvi.

→ Literatura:

J. Radonić, *Autobiografija patrijarha Josifa Rajačića*, Beograd 1951.

P. Rajačić, *Naučno-memorijalni centar Patrijarh Josif Rajačić*, Sremski Karlovci 2007.

P. Rajačić, *Patrijarh Josif Rajačić, njegovo i naše doba*, Sremski Karlovci 2008.

Milutin Milanković – znanstvenik svjetskoga glasa

Milutin Milanković rođen je 28. svibnja 1879. godine u Dalju kod Osijeka. Njegovi su preci došli u Dalj nakon velike seobe Srba 1689. godine pod patrijarhom Arsenijem Čarnojevićem. Međutim, u popisu žitelja kotara Osijek iz 1697. godine, rodonačelnika buduće obitelji Milanković, Milanka, još uvijek nema, pa sam Milutin Milanković pretpostavlja da su Milankovići došli početkom 18. stoljeća. Milankovići su se u 19. stoljeću povezali s jednom drugom srpskom obitelji, porodicom Muačević iz Osijeka. Milankovićeva majka Jelisaveta bila je rođena Muačević. Milankovićev otac Milan je umro relativno rano, 1886. godine, kada je Milutinu bilo tek sedam godina. Bavio se trgovinom i držao je prodavaonicu kolonijalne robe koja je dunavskim lađama pristizala iz Beča, Požuna i Pešte. Milutin je imao četiri brata, od kojih su trojica umrli mladi od tuberkuloze, a brat Bogdan je nadživio i samog Milankovića. Uz četiri brata imao je dvije sestre – Milenu, koja je bila njegova blizanka, i Vidu.

Osnovnu školu završio je kod kuće u Dalju, u roku od godine dana, a onda je upisao realnu gimnaziju u Osijeku. Volio je svoj rodni dom, o čemu svjedoči i zapis u njegovoj autobiografiji "Uspomene, doživljaji i saznanja":

"Kada je pala noć, a na nebu se pojavile zvezde u onom bezbroju koji se viđa samo u slobodnoj prirodi, Dunav je izgledao lepši, tajanstveniji i veličanstveniji no preko dana. A kada ga obli mesečina, bio je čaroban. Bilo je uživanje sedeti u našoj bašti, posmatrati njegove srebrne talaščiće i slušati njihov šum. S one strane njegove mešala se sa tim šumom pesma hora bezbrojnih pevača. To su bile žabe. (...) Rado smo slušali tu muziku. Ona je bila himna životu, prirodi i večnom zvezdanom nebu nad našim glavama."

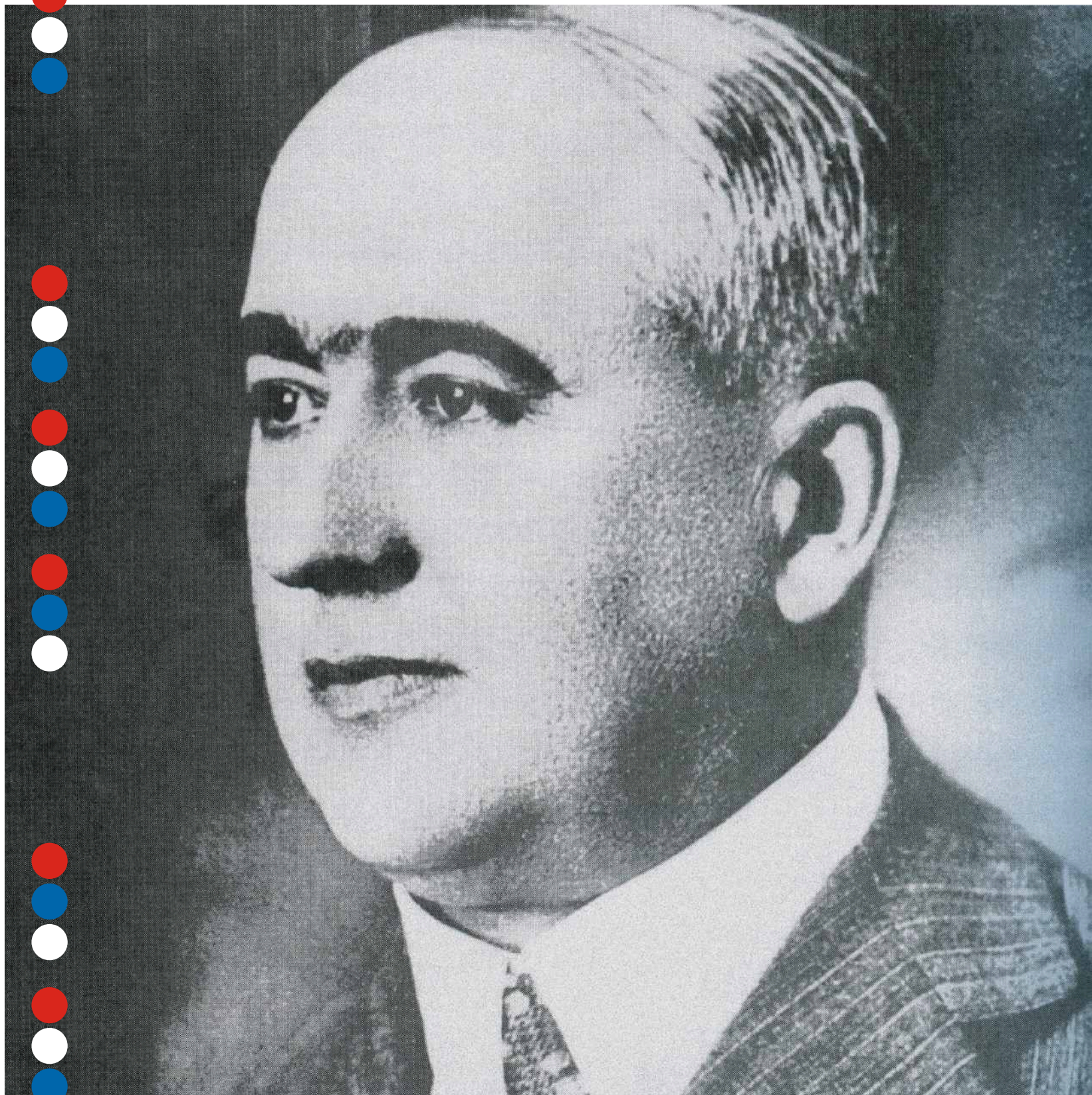
Postojala je želja da se Milutin kao nasljednik velikog poljoprivrednog imanja pošalje na studije poljoprivrede, ali su njegove sklonosti prema znanostima poput fizike i matematike bile znatno veće. Stoga je bio vrlo sretan što je dak osječke gimnazije i tome razdoblju svojega života posvetio je dosta paž-

nje u svojim "Uspomenama". Tako piše o svojem profesoru Varićaku, poznatom matematičaru, članu JAZU i SANU. "Već mi je Varićak govorio da u carstvu nauka ima negde nenaseljenih i neobrađenih krajeva izvan ili između gustih naučničkih naselja. Stadoh da razmišljam gde se nalaze ti sasvim ili nedovoljno obrađeni krajevi da bih onde mogao steći svoj skromni naučnički posed, a možda i celo vlastelinstvo."

Ispit zrelosti Milanković je položio s odličnim uspjehom i 1896. godine je upisao Tehničku visoku školu u Beču. Institucija je bila vrlo ugledna škola, na kojoj je, izuzetno za jedno tadašnje tehničko visoko učilište, bila izrazito njegovana matematika. Milanković je diplomski ispit za građevinskog inženjera položio u lipnju 1902. godine s projektom betonskog mosta. Odslužio je vojsku odmah poslije diplomskog ispita, a tad se prvi puta našao pred materijalnim poteškoćama, jer su porodične obaveze postale veće, budući da su i druga braća bila pošla na studije. Međutim, ujak Vasilije Muačević je tada našao načina da osigura sredstva kako bi Milutin mogao nastaviti studije i otići ponovno u Beč da spremi polaganje doktorskog ispita iz tehničkih znanosti. Doktorski ispit Milanković je položio 1904. godine obranom disertacije "Teorija linija pritiska". Teorija linija pritiska nije bila nova sama po sebi, ali je Milankovićev pristup problemu bio sasvim originalan. Doktorsku disertaciju objavio je u uglednom njemačkom časopisu "Zeitschrift fuer Mathematik und Physik" 1907. godine. Godine 1905. Milanković se zaposlio u znamenitom bečkom građevinarskom poduzeću "Adolf Baron Pittel, Betonbau-Unternehmung".

Od tada Milanković gradi mostove, brane, vijadukte od armiranog betona širom tadašnje Austro-Ugarske Monarhije. Njemu je 1906. godine povjerena rekonstrukcija krila Tehničke visoke škole u Beču prema Karlovoj ulici, što je dokaz povjerenja njegovih profesora u njegovu stručnost. U ovoj građevinarskoj firmi Milanković je proboravio do jeseni 1909. godine, kada je po pozivu koji su potpisali Jovan Cvijić, Bogdan Gavrilović i Mihailo Petrović došao u Beograd zauzeti katedru primijenjene matematike poslije Koste Stojanovića. Za izvanrednog profesora Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu postavljen je 3. listopada 1909. godine. Od 1909. teče njegova znanstvena karijera usporedno s nastavnom, a bio je i uzoran učitelj. Za sve tečajeve i sva predavanja Milanković je ostavio

rukom pisana predavanja, a napisao je i nekoliko fakultetskih udžbenika. Poslije Prvog svjetskog rata, dolaskom ruskih znanstvenika – emigranata proširena je kadrovska osnova Filozofskog fakulteta. Milanković je tako između dva rata predavao nebesku mehaniku i povremeno teoriju relativnosti, a poslije Drugog svjetskog rata do 1955. godine, kada je penzioniran, predavao je nebesku mehaniku i povijest astronomije. Objavio je oko 100 radova, znanstvenih priloga, monografija i sintetičkih izlaganja. Bio je zainteresiran za suvremene znanstvene metode i prvi koji je u Jugoslaviji koristio vektorsku analizu u svojim predavanjima. Odmah poslije Prvog svjetskog rata predavao je u Jugoslaviji Einsteinovu teoriju relativnosti. Njegov znanstveni interes bio je vrlo širok: kretao se od problema nastave matematike u srednjoj školi, preko građevinskih konstrukcija, reforme kalendara pa sve do značajnih geofizičkih teorija. Milanković je u Prvom balkanskom ratu sudjelovao kao pomoćni oficir, a Prvi svjetski rat ga je zatekao na svadbenom putovanju, kod njegove kuće u Dalju, pa je bio prvo interniran u logor u Nežideru, a poslije u Budimpešti, gdje je imao pravo raditi u biblioteci Mađarske akademije znanosti. Milanković se već 1912. godine počeo interesirati za tzv. solarne klime planeta i temperature koje vladaju na planetima, pa je o tome objavio i niz radova. Ovom je problemu posvetio i čitavo vrijeme svoje internacije u Budimpešti i do polovice 1917. godine sastavio je svoju knjigu "O primeni matematičke teorije sprovođenja toplote na probleme kosmičke fizike". Ovo je djelo izašlo na francuskom jeziku i objavljeno je 1920. godine u izdanju JAZU u Parizu. Ovom publikacijom Milanković pristupa zasivanju svoje teorije o glacijalnim periodima ledenog doba. Nakon ovih je otkrića postao poznat u znanstvenom svijetu, a posebnu mu popularnost donosi teorija o tzv. "krivoljma osunčavanja" Zemljine površine. Postavljanje pitanja o temperaturi na Marsovoj površini i o mogućnosti života na njemu također Milankoviću donosi veliku popularnost. Poslije tih uspjeha Milankoviću se pruža niz ponuda za suradnju. Jedna ponuda je pristigla od klimatologa Vladimira Koeppena koji tada piše "Handbuch der Klimatologie". Za taj priručnik Milanković piše uvodni dio pod nazivom "Matematička klimatologija i astronomska teorija varijacija klime" koji je objavljen 1930. godine. Knjiga je bila izuzetno dobro primljena od stručnjaka te je

1939. godine prevedena na ruski jezik. Druga knjiga na kojoj je surađivao bila je djelo geofizičara Alfreda Wegenera, za koje piše tri priloga. U tim prilogima je Milanković definitivno razvio i uobličio teoriju pomicanja Zemljinih polova i ledenih doba. U skromnim uvjetima Milanković je, raspolažući samo papirom i olovkom, matematički objasnio uzroke, nastanak i trajanje ledenih doba na Zemlji, dokazao veze između nebeske mehanike i klime na Zemlji i teoriju pomicanja Zemljinog sjevernog pola.

Najznačajnija Milankovićeva znanstvena djela su: "O primeni matematičke teorije sprovođenja toplote na probleme kosmičke fizike" i "Kanon osunčavanja Zemlje i njegova primena na problem ledenog doba". Zbog velikih zasluga koje je Milanković imao za znanost njegovo je ime dano jednom krateru na Mjesecu (s one strane koja se ne vidi sa Zemlje) i jednom krateru na Marsu. Američki znanstvenici su godine 1976., dakle nakon Milankovićeve smrti, na temelju mjerenja tragova ledenih doba na dnu Indijskog oceana, potvrdili Milankovićevu teoriju i otkrili nevjerovatno slaganje, "u nekoliko decimala", između rezultata svojih istraživanja i Milankovićeve teorije, i to, kako kaže jedan od znanstvenika, John Imbrie, "ne može biti slučaj". Milanković je uz znanstvena istraživanja, napisao i dva djela iz povijesti astronomije: "Kroz vasionu i vekove", gdje je, u književnom obliku pisama zamišljenoj prijateljici, izložio razvoj astronomije, i "Kroz carstvo nauke" gdje je fragmentarno iznio pregled egzaktnih znanosti uopće. Treba svakako istaknuti i njegovu publikaciju "Tehnika u toku davnih vekova", gdje je na popularan način izložena povijest razvoja tehnike od najranijih doba do kraja srednjeg vijeka. Milanković je i o svojem osobnom životu objavio mnoštvo podataka. Između ostalog, i njegova knjiga "Kroz vasionu i vekove" sadržava dosta autobiografskih podataka. U svojim "Uspomenama, doživljajima i saznanjima" Milanković govori o sebi od djetinjstva do pred kraj života. Svoje znanstveno napredovanje opisuje od srednjoškolskih dana do stvaranja znanstvenih teorija. Treba spomenuti da je Milutin Milanković i tvorac dosada najpreciznijeg kalendara, u kojem je kalendarska godina svega dvije sekunde duža od sadašnje tropske godine. Milankovićev kalendar zahtijevao bi korekciju tek za 28.000 godina te je on prihvaćen na Vaseljskom saboru u Carigradu 1923. godine,

ali nikada nije primijenjen u praksi. Još je za života Milanković dobio niz priznanja, a bio je član mnogih znanstvenih društava te je učestvovao na mnogobrojnim međunarodnim skupovima.

Milanković je umro 12. prosinca 1958. godine u svojem domu u Beogradu. Prema njegovoj želji, izraženoj u "Uspomenama", njegove su kosti prenesene iz Beograda u grobnicu porodice Milanković na pravoslavnom groblju u Dalju 13. svibnja 1966. Svoju biblioteku, osobni arhiv i dijelove namještaja ostavio je Srpskoj akademiji nauka.

→ Literatura:

M. Milanković, Uspomene, Beograd 1989.

T. Rudež, "Milutin Milanković" u: *Narodni srpski kalendar za godinu 1998*, 77-81.

Đ. Nešić, "Jedna pjesma Milutina Milankovića" u: *Ljetopis Srpskog kulturnog društva "Prosvjeta"*, sv. 9, Zagreb 2004, 360-372.

Život i delo Milutina Milankovića 1879-1979: naučni skup održan u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti od 10. do 12. oktobra 1979. godine, Beograd 1982.

Đ. Nešić, "Milutin Milanković i pripovjetka Moloh Veljka Petrovića" u: *Ljetopis Srpskog kulturnog društva "Prosvjeta"*, sv.8, Zagreb 2003, 516-520.

Đ. Nešić, "Naučni skup u Dalju 'Stvaralaštvo Milutina Milankovića'" u: *Prosvjeta*, br. 86, juni 2008, 12- 29.

M. Milanković, *Kroz vasionu i vekove*, Beograd 1979.

● ● **Josif Runjanin – tvorac glazbe** ● **Lijepe naše domovine**

Obitelj Josifa Runjanina potječe iz Loznice, ali se relativno brzo preselila u Bijeljinu, odakle se kasnije došla u Slavoniju u Vinkovce gdje se Josif Runjanin i rodio 8. prosinca 1821. godine. Školu je pohađao u Vinkovcima i Srijemskim Karlovcima, a nakon toga se odlučio za vojničko zvanje. Kao carski kadet Runjanin je služio u Glini, te je, našavši se u društvu ilirskih rodoljuba, skladao 1846. godine melodiju na tekst pjesme Antuna Mihanovića "Hrvacka domovina" u kući Peleš u Glini.

Međutim, vrlo rijetko ili nigdje se ne spominje tko je sve bio prisutan osim Josifa Runjanina prilikom prvog izvođenja buduće hrvatske himne.

Najčešći posjetitelji u kući Peleševih koji su uz domaćine imali sklonosti za glazbenu umjetnost bili su učitelj Jakov Novaković, poručnik I. banske pukovnije Kuzman Drakulić, carinik Jovan Rakić, kapelnik Dragutin Slanka, pjesnik Ivan Trnski (na službi u I. banskoj pukovniji) i Josip Wendl, kapelnik I. banske pukovnije, a kasnije i kadeti pristigli u Glinsku pukovniju Josif Runjanin i Nikola Milić, kao i župnik Josip Marić i drugi.

Čini se da je Runjanin prvi donio tekst Antuna Mihanovića u kuću Peleš, oduševljen njegovom zvučnošću i skladnošću. Runjanin ga je imao namjeru uglazbiti. Vjerojatno je on glazbeno zainteresiranim domaćinima i njihovim posjetiteljima i predložio nekoliko varijanti svojih skladateljskih zamisli, koje su oni pokušavali pjevati ili svirati dodajući im pritom i vlastite kreacije. Muzikolog Franjo Kuhač kasnije je u tako nastaloj melodiji prepoznao veoma slobodnu obradu dijela dueta iz trećeg čina talijanske opere "Lucia di Lammermoor" (O sole piu ratto), talijanskog kompozitora Donizettia, što je lako zamislivo budući da su prisutni bili glazbeno obrazovani.

Međutim, možemo pretpostaviti da je ta prijateljska i pomalo natjecateljska suradnja na glazbenoj obradi Mihanovićeve pjesme trajala duže vrijeme, sve dok jedne zimske večeri 1846. godine nije bila uobličena završna verzija.

Navodno je Runjanin rekao prisutnima da je dobio inspiraciju tog jutra za vrijeme šetnje po glinskom parku te da je odmah

potrčao u svoj podstanarski stan u kući Jure Muretića i napisao nove note koje su mu se u glavi prilikom šetnje "ukazale". Gospođa Peleš odmah je sjela za klavir i odsvirala finalnu verziju skladbe. Ubrzo su mladi pjevači-amateri improvizirali izvedbu četveroglasne verzije novopredložene Runjaninove melodije. Partiju prvog tenora preuzeo je sam skladatelj (koji je inače bio bariton), a druge tenorske dionice pjevali su Petar Peleš, kadet Nikola Milić i carinik Jovan Rakić, prvi bas bio je poručnik Kuzman Drakulić, a drugi bas učitelj Jakov Novaković i kapelnik Dragutin Slanka.

Sve do današnjih dana vode se rasprave o tome tko je uglazbio "Lijepu našu". Ipak, čini se da je za konačnu verziju današnje hrvatske himne najviše zaslužan Josif Runjanin, kojeg je Mihanovićev tekst "Horvacke domovine" očarao i koji je taj tekst izabrao i donio u očito diletantskom muziciranju.

Bilo je dosta nagađanja oko Runjaninova glazbene nadarenosti i znanja te mogućnosti da on osobno uglazbi tako nešto. Opisujući njegovu glazbenu nadarenost poznati petrinjski trgovac Kosta Halagić, koji je u vrijeme dok je Runjanin u Glini službovao polazio školu i zajedno s njim pjevao u crkvenom zboru, opisao je Josifa Runjanina kao najelegantnijeg i najomiljenijeg časnika glinskog garnizona, a njegov zvučni bariton kao jedan od najdubljih koje je on ikada čuo i koji je zvučao tako lijepo, snažno i sugestivno. I Petar Peleš, vlasnik kuće u kojoj je skladana »Lijepa naša«, svjedočio je o tome kako je Josif Runjanin dobro poznao note i glazbene instrumente.

Pjesmu su ubrzo prihvatili i puk i vojnici, i često se pjevala po mnogim gostionicama Vojne krajine. Svidjela se i pukovniku Josipu Jelačiću, koji je u to doba također bio u Glini, pa ju je dao svom kapelniku Josipu Wendlu da je prilagodi za koračnicu. Pjesma se proširila Hrvatskom tek nakon što ju je harmonizirao skladatelj Vatroslav Lichtenegger i 1861. tiskao u "Sbirici različitih četveropjevah mužkoga sбора". Tri desetljeća kasnije, 1891. godine Horvatsko-slavonsko gospodarsko društvo priređuje u Zagrebu, uz podršku gradonačelnika dra. Milana Amruša, veliku jubilarnu gospodarsku izložbu na prostoru današnjega Trga maršala Tita. Početkom rujna održavaju se pri izložbi svečanosti "Hrvatskog pjevačkog saveza" na kojima se bira hrvatska himna. Tri su prijedloga za himnu: "Bože živi blagoslovi" Petra Preradovića, glazba Ivana pl. Zajca; "Hrvatska

himna" Huga Badalića, glazba Ivana pl. Zajca; i "Hrvatska domovina" Antuna pl. Mihanovića, glazba Josifa Runjanina. Najveće odobravanje i ushićenje nazočnih doživjelo je već nakon prvih stihova treće od predloženih djela, koje od tad postaje hrvatska himna "Lijepa naša domovino". Runjanin je umro u Novom Sadu 1878. godine tako da nije doživio proglašenje "Lijepa naše domovine" hrvatskom himnom.

Nažalost, sve do današnjih dana nije se moglo sa sigurnošću utvrditi koliko je sam Runjanin zaslužan za uglazbljivanje "Lijepa naše domovine", a put do tog saznanja nimalo ne olakšava činjenica da su svi originalni zapisi Runjanina, Wendl i Lichteneggera zauvijek izgubljeni.

Epilog čitave priče je zla kob kuće Peleš u Glini. Kuća je bila vrlo stara i nije se održavala, a pri napadu na Glinu 1995. bila je direktno pogođena jednom granatom u krov i kako je građa kuće bila trula, vrlo je brzo došlo do urušavanja. Imovinsko-pravni odnosi u pogledu vlasništva nisu bili riješeni, pa se stoga nije moglo ulagati u obnovu ove vrijedne zgrade.

Ipak, nakon devastacije objekta u Domovinskom ratu krenulo se s mrtve točke, i 16. siječnja 2006. godine počeli su radovi na sanaciji kuće. Investitor je Ministarstvo mora, turizma, prometa i razvitka. Kuća je do današnjeg dana obnovljena, a Glina je zaslužila da se u tom objektu otvori muzej koji bi bio posvećen "Lijepoj našoj domovini".

Tekst je nastao na temelju teksta dipl. iur. Darka Kihalića "Nepoznato o nastanku hrvatske himne 'Lijepa naša domovino'"

→ Literatura:

Banovac, broj 28, od 11. 07. 1896., Petrinja.

P. Peleš, "Tko je prvi pjevao hrvatsku himnu" u: *Obzor*, Zagreb, br. 237, 01. 09. 1910.

B. Krnic, "Tko je uglazbio našu narodnu himnu 'Lijepa naša domovino'" u: *Obzor*, Zagreb, br. 243, 07. 09. 1910.

M. Babić, "U Glini i danas postoji klavir na kojem je prvi put

svirana hrvatska himna i kuća u kojoj je prvi put otpjevana" u: *Novosti*, Božić 1938 g. Zagreb, Prilog, 10.

Bić (M. Babić), "U Glini je prvi put 1846.g. odjeknula hrvatska himna" u: *Jutarnji list*, Zagreb, 24. 12. 1939. 12.

Đ. Lasić Vidović –S. Vadla, "150 godina pjevamo zanosno Lijepa naša domovino", *Glina 1846.-1996.*, Glina, 1996.

S. Zegnal, "Popravlja se klavir na kojem je skladana 'Lijepa naša'" u: *Jutarnji list*, Zagreb, 22. 11. 2001.

D. Kihalić, *Josif Runjanin*, Zagreb 2008.

Grigor Vitez – dječji pjesnik

Grigor Vitez se rodio u selu Kosovac kod Okučana 15. veljače 1911. godine. Kako sam pjesnik kaže, to ga ime podsjeća na kosove, čija je gnijezda znao naći u Čungaru, susjednoj šumi gdje je provodio dječjačke dane. Vitez u svojoj autobiografiji opisuje Kosovac kao "malo selo, sa nekih pedesetak kuća, ali sa mnogo nacionalnosti". U vrijeme njegova djetinjstva u Kosovcu su bili naseljeni, osim Srba i Hrvata, Česi, Slovaci, Poljaci, Galicijani, Mađari, Nijemci, Talijani i drugi. I dobro pjesnik primjećuje kako od Novske do Nove Gradiške sve izgleda kao jedno selo, a samo table označavaju gdje prestaje jedno, a počinje drugo selo. Majka Grigora Viteza prezivala se Milosavljević, a njezini su preci došli u Slavoniju iz Bosne za vrijeme velike seobe Srba krajem 17. stoljeća. S očeve strane preci su došli iz sjeverne Dalmacije, iz Ravnih kotara ili Bukovice, a nosili su prezime Alavanja. Jedan od Alavanja koji je došao u okučanski kraj imao je počasni naslov vitez, i to je kasnije uzeto kao prezime. Vitezov otac je umro pred početak Prvog svjetskog rata, 1914. godine, pa ga se Grigor slabo sjećao. Budući pjesnik je imao tri brata, od kojih je najstariji bio Joco, za njim je slijedio Savo, a jedino je Pero bio mlađi od Grigora. Vitez se od doživljaja s ocem jedino prisjećao kako su "u šljiviku berači brali šljive i pakovali u posebne košare što su odvožene odmah na stanicu. Ja sam u neku malu dječju košaricu nakupio šljiva i odnio ih u sobu ocu. Ne sjećam se da li mi je otac što god rekao, samo znam da mi je dao jednu limenu kutijicu kojoj je dno bilo obloženo staniolom, što se meni jako dopalo. Kutija je za mene bila od pravoga zlata". U kući se nalazila samo jedna knjiga, koja je za vrijeme Prvog svjetskog rata bila na sjeniku "jer se ta knjiga ne smije imati", kako su rekli Grigoru. Radilo se o "Pjesmama" Jovana Jovanovića Zmaja, koje su bile štampane ćirilicom.

U osnovnu školu Vitez je odlazio u obližnje Okučane. Međutim, nakon osnovne škole Grigora je majka odlučila poslati u gimnaziju u Novu Gradišku, zajedno sa susjedovim sinom. Njih dvojica su bili prva djeca iz Kosovca koja su išla dalje u školu. Vitez je tako vlakom putovao svakog dana do Nove Gradiške i

natrag. "Morali smo rano ustajati, a naročito u jesensko i zimsko doba, gaziti dosta blata do stanice, te bismo dolazili blatnih cipela i hlača." Poneki profesori su ih kao seljačku djecu omalovažavali i govorili im "Ti nisi za gimnaziju. Bolje bi bilo da si ostao kod kuće, na zemlji, da čuvaš marvu. Samo oduzimate kruh našoj djeci." Vitez sam piše kako nije bio bogzna kakav učenik, ali da je izuzetno volio crtati. Najsretniji je bio kada je u školu došao kao profesor crtanja slikar Vladimir Kralj Međimurec. Profesor je napravio svoju izložbu u zgradi gimnazije, a Vitez se nije mogao nadiviti "kako je vješto radio uljanim bojama". Navodno je i profesor bio oduševljen Vitezovim crtežima. Kad je Vitez nakon dvadeset i pet godina bio na književnoj večeri u Čakovcu i ondje susreo svojeg nekadašnjeg profesora, slikar ga više nije prepoznao. "Pa ja sam tada bio mali gimnazijalčić, jedan među stotinama drugih, pa kako bi me se mogao sjetiti!" U učiteljskoj školi, kao maturant, Vitez je priredio i vlastitu izložbu s još dvojicom prijatelja. Međutim, kad je trebao otići u vojsku, poklonio je svoje uljane boje i kistove prijatelju s kojim je slikao. Na kraju je i sam odustao od slikanja. "Odvukla me književnost, za koju sam se čitavo vrijeme isto tako zanimao." Jedan od profesora, Vjekoslav Radmilović, putovao je iz Novske u Novu Gradišku, a učenici su ga posebno voljeli zato što je bio "vlakaš". Bio je knjižničar u gimnazijskoj knjižnici, i Vitez je kod njega sve pročitao. Uživao je čitajući djela Ivane Brlić-Mažuranić, Henryka Sienkiewicza, i Julesa Vernea. Volio je i pripovijetke Petra Kočića i Janka Veselinovića. Radmilović je znao reći: "Treba mnogo vremena i truda da se jedna knjiga napiše. To je težak posao."

Vitez je tada postao svjestan i narodnog blaga. Počeo je zapisivati narodne pjesme iz svojega kraja. "Bile su to većinom lirske pjesme ili epsko-lirske, koje obično pjevaju u kolu." Radilo se o većoj zbirci pjesama, ali je ona nažalost izgubljena. Vitez je još jedanput, za vrijeme narodnooslobodilačke borbe, zapisivao narodne pjesme na Papuku, te ih je kasnije, nakon Drugog svjetskog rata našao otkucane na pisačkoj mašini u tadašnjem Ministarstvu prosvjete. U četvrtom razredu gimnazije Vitez je počeo i sam pisati stihove. Napisao je tada dvije pjesme. Jedna je bila o proljeću, a druga, "patriotska", o Crnogorcima. Vitez kaže da ga je u to vrijeme bilo stid što piše pjesme, ali da je to ipak povjerio svojem prijatelju koji je sjedio s

njim u klupi. Prijatelj se jako začudio i jedva je povjerovao da je Vitez napisao te pjesme. "A kad sam ih napisao, i sam sam se začudio kako mi je pravljenje stihova dosta lako polazilo za rukom." U učiteljskoj školi u Pakracu bilo je više onih koji su pisali pjesme. Među njima su bili Milivoj Bosanac koji je kasnije u Zagrebu objavio zbirku pjesama "Lirika", Stevan Carević i Grgur Karlovčan. Vitez bilježi kako nije u školi volio čitati svoje pjesme javno, ali kako je Karlovčan hrabro čitao stihove i priče koje je pisao. U trećem razredu učiteljske škole Vitezu je štampana prva pjesma. Pjesma se zvala "Vedar dan". Vitez se sjeća kako je u vrijeme svojeg boravka u Pakracu stanovao u internatu i kako je imao znatno više slobodnog vremena nego što ga je imao prije odlaska u internat. "Samo za ljetnih školskih prazni-

BIBLIOTEKA VJEVERICA

GRIGOR VITEZ

IGRA SE NASTAVLJA

ka pretvarao sam se u pastira, orača, kopača, kosca. Nije bilo seljačkoga posla koji nisam radio. Nikad nisam imao slobodnih školskih praznika." U drugoj polovici kolovoza Vitez je čuvao vinograd. Tada je u vinogradu čitao knjige. Koliko je volio svoj kraj pokazuju ove riječi:

"Iz vinograda, a naročito s krova kolibe, volio sam razgledati okolicu. Na sjeveru se iza mora šume dizao plavi Psunj, a na jugu, preko Save, vidjela se isto tako plava ali mnogo svjetlija silueta Kozare. Kad je vrijeme bilo čisto, mogao se tu i tamo vidjeti blistav trak Save. Te slike šuma, njiva, livada i sela zauvijek su zauzele mjesto u mom sjećanju i nikakve kasnije slike nisu ih istisnule."

Uskoro se Vitez, zajedno s drugim članovima literarne družine, priključio simpatizerima komunista. 1933. godine počeo je pisati i prozu. Ljeti 1933. poslao je u Zagreb jednu novelu za almanah mladih naprednih pisaca "Prodor". U almanahu su trebala izaći i djela Grgura Karlovčana, Ivana Kovačića, Stevana Carevića i Slobodana Trifunovića. Međutim, policija je uspjela razotkriti štampariju gdje se almanah štampao te je uništila već pripremljen slog. Ni Vitezove pjesme nisu imale više uspjeha. Naime, za vrijeme boravka u zatvoru u Trebinju Vitez je napisao jednu pjesmu. Potom je u čeliju ušao neki general i pitao Viteza što drži u rukama. Vitez mu je pružio pjesmu, a ovaj mu ju je razočarano vratio rekavši: "Ovamo neki komunista, a piše tu takve mekoćutne stihove!" Kasnije je Vitezu neki zatvorski miš odnio pjesmu, pa ju je tako zauvijek izgubio. Slično je bilo i s pjesmom koju je poslao časopisu "Savremeni pogledi" gdje ju je urednik Berković nekamo zametnuo i na taj način izgubio jedini rukopis. Viteza je to jako pogodilo pa je izjavio Berkoviću "da ja samo ponekad pišem pjesme, a da ih odsad više neću pisati". Ipak, na sreću nije održao riječ, pa je već 1939. godine napisao pjesmu "Proljeće 1939" i ona je izašla u sarajevskom "Pregledu". Još je jednom prilikom Vitez, u partizanima, izgubio pjesme prelazeći po noći preko nabujale rijeke Sunje, koja mu je odnijela kaput gdje je bio blok s pjesmama. Dječje pripovijetke Vitez je pisao još prije Drugog svjetskog rata, ali je prvu dječju pjesmu napisao tek 1945. godine. U rano proljeće 1945. godine, u Šibeniku, napisao je pjesmu o monтеру, s namjerom da to bude "popularna pjesma o izgradnji". Poslao ju je Viktoru Cvitanu, s kojim je radio u Ministarstvu pro-

svjete, a on ju je uvrstio u školsku čitanku. Ipak, tek nakon što je počeo izlaziti list "Radost", Vitez je počeo konstantno objavljivati pjesme za djecu. Tako su nastale njegove zbirke pjesama "Vesele zamke", "Prepelica", "Sto vukova", "Kad bi drveće hodalo" i druge. Sam pjesnik kaže ovako o svojoj poeziji: "Najveći utjecaj na moje pisanje stihova za djecu ima, u prvom redu, moje djetinjstvo, priroda i doživljene slike mog zavičaja, a onda moj rad s djecom u razredu, moja kćerka Olgica, narodne priče, pjesme, zagonetke te putovi i uspjesi značajnijih pjesnika koji su pisali za djecu. Ja tačno znam iznad kojih njiva moja ševa vije svoju jutarnju pjesmu, u kojoj je livadi šumio moj "hrast", gdje je stajala "jabuka kraj puta", koje više nema, koju su livadu kosili kosci kad je izletjela prepelica koja se našla i u naslovu jedne moje zbirke."

Najznačajnija Vitezova djela su "Pjesme", "Naoružane ruže", "Kad bi drveće hodalo", "Bajka o glinenoj ptici", "Gdje priče rastu", "Pjesme četiri vjetra", "Izabrane pjesme i priče". Grigor Vitez je preminuo 23. studenog 1966. godine u Zagrebu.

→ Literatura:

V. Brešić, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, Zagreb 1997, 1007-1015.

Đuro Kurepa – znanstvenik svjetskoga glasa

Đuro Kurepa rođen je 16. kolovoza 1907. godine u Majskim Poljanama kod Gline kao četrnaesto dijete u obitelji Rade i Anđelije, rođene Mraković. Paralelno je polazio i završio Srednju poljoprivrednu školu i Relanu gimnaziju u Križevcima. Studij matematike i fizike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu završio je 1931. godine, a već od 1931/1932. djeluje kao asistent na

Filozofskom fakultetu. Od 1932. do 1936. boravio je u Parizu, gdje se na Sorbonni usavršavao pod vodstvom profesora M. Frécheta i drugih francuskih matematičara. Godine 1937. proveo je jedan semestar na specijalizaciji u Varšavi kod profesora W. Śierpinskog, jednog od vodećih specijalista za teoriju skupova. U Parizu je 1935. godine obranio doktorsku disertaciju u kojoj je prvi put sustavno razvio teoriju grananja stabala. Po povratku u Zagreb 1937., radio je kraće vrijeme na srednjoj školi, dok nije 1938. izabran za docenta na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Na tom je fakultetu izabran za izvanrednog profesora 1945. godine, a za redovnog 1946. godine, te je u tom svojstvu djelovao do 1965. godine, kada je prešao na Prirodoslovno-matematički fakultet u Beogradu, gdje je djelovao kao redovni profesor do umirovljenja 1977. godine, kada postaje professor emeritus. Kao priznanje za svoj cjelokupni rad Kurepa je dobio i nagradu AVNOJ-a 1976. godine. Za dopisnog člana JAZU izabran je 1952. godine, za redovnog člana Akademije nauka i umjetnosti BIH izabran je 1984, a za redovnog člana Srpske akademije nauka i umjetnosti 1988. godine. Bio je član i mnogih stranih znanstvenih i stručnih društava. Kurepa je između 1943. i 1965. bio predstojnik Matematičkog zavoda Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu, a od 1969. do 1976. godine na čelu odgovarajućeg zavoda u Beogradu. Od 1968. do 1972. bio je predsjednik Prosvjetnog

savjeta Srbije, a od 1966. do 1968. predsjednik je Znanstvenog vijeća u Matematičkom institutu u Beogradu. Jedan je od osnivača Društva matematičara i fizičara Hrvatske i njegov prvi predsjednik. Od 1955. do 1960. bio je predsjednik Saveza društava matematičara, fizičara i astronoma Jugoslavije, od 1970. do 1980. bio je predsjednik Jugoslavenskog nacionalnog komiteta za matematiku, a od 1977. do 1983. predsjednik je Balkanske matematičke unije. Organizirao je niz međunarodnih topoloških konferencija, a bio je urednik i mnogih časopisa među kojima su "Mathematica Balkanica", "Nastava matematike i fizike", "Zeitschrift für mathematische Logik und Grundlagen der Mathematik"... Na sveučilištima u Zagrebu i Beogradu Kurepa je predavao mnoge kolegije iz raznih područja matematike (matematička analiza, algebra, algebarske strukture, diferencijalne jednačbe, kompleksna analiza, realne funkcije, teorija skupova, teorija grupa i topologija). Predavao je i kao gost predavač na inozemskim sveučilištima (Princeton, Colorado), a bio je sudionik i mnogih matematičkih kongresa u SAD-u, na Kubi, u Iraku, Iranu, Izraelu, Kini i Japanu. Kurepa je napisao oko 50 udžbenika za osnovnu i srednju školu, a samo je "Školska knjiga" iz Zagreba objavila 23 naslova gdje je Kurepa autor ili koautor. Napisao je i dva opsežna sveučilišna udžbenika "Teorija skupova" i "Viša algebra I i II". Znanstveno-istraživački rezultati Kurepe sadržani su u oko 170 znanstvenih radova koji su objavljeni u mnogobrojnim časopisima diljem svijeta.

Kurepa je najveće rezultate u matematici postigao u istraživanju parcijalno uređenih skupova, Suslinovog problema, kardinalnih brojeva, hipotezom kontinuuma, aksiomom izbora, principima indukcije, deskriptivnom teorijom skupova, relacijama i grafovima, particijama skupova, teoremima o fiksnoj točki... Od svih Kurepinih rezultata najdublji su trag ostavili oni koji se bave teorijom grananja stabala i čuveni Suslinov problem iz 1920. godine. Đuro Kurepa bio je zanesenjak i nije se ograničavao mislima koje se odnose na matematiku. Sve ga je zanimalo i oduševljavalo. Ponekad je i pretjerivao, kako piše njegov biograf Sibe Mardešić, upuštajući se u pitanja jezika, prometa ili slično. Osim toga, koliko se čini, bio je vrlo sujetan, pa ga je smetalo što nije dovoljno citiran. Predavao je s mnogo poleta i ponešto improvizacije, kako piše Mardešić.

→ **Literatura:**

S. Mardešić, "In memoriam profesor Đuro Kurepa (1907-1993)" u: *Glasnik matematički*, br. 28 (48), srpanj-prosinac 1993, 333-343.

Ž. Mijajlović, Đuro Kurepa (1907-1993) u: *Publications de l'institut mathématique*, Nouvelle série, tome 57 (71), 1995, 13-18.

Gajo Petrović – filozof

Gajo Petrović rođen je u Karlovcu 12. ožujka 1927. godine u obitelji građevinskog inženjera. Očevo podrijetlo vuče korijene iz zaseoka Petrovići, s desne strane rijeke Dobre, koji sa još 24 zaselka čini naselje Moravice u Gorskom kotaru. Preci su mu doselili iz Crne Gore krajem 16. ili početkom 17. stoljeća. Njegov pradjed Gajo umro je u 82 godini, a pokopan je 1911. godine u Karlovcu. Iz njegove se osmrtnice može očitati kako je svaki njegov sin, a bilo ih je četiri, imao po jednog sina s imenom Gajo. Gajina majka Vera rođena je na Sušaku, a potjecala je iz obitelji Gjačić, iz Žminja, a po svojoj majci, Gajinoj baki, iz Moravske. Djetinjstvo Gaje Petrovića proteklo je skladno u velikoj patrijarhalnoj zajednici s bratićima i rođacima. Iz djetinjstva su mu ostali u uspomeni sati provedeni u igranju šaha i natjecanja u ping-pongu. Neposredno prije Drugog svjetskog rata Petrovići su se iz karlovačkog predgrađa Banije preselili u kuću na karlovačkom "šancu", u Lukšićevoj ulici. Već tada se počela pomalo rasapadati velika zajednica u kojoj su Petrovići živjeli. Djed Nikola, trgovac drvetom, umro je tridesetih godina, a ubrzo za njim umrla je i baka koja je okupljala rođake i dalju obitelj. Gajin otac Branko i stric Gajo nisu imali dara za vođenje poslova, tako da se obiteljski imetak počeo polako osipati. Gajin je otac bio građevinski inženjer, a stric znamenit karlovački liječnik koji je bio cijenjen i u okolnim selima.

Godina 1941. Gaju je zatekla u gimnaziji. U to je vrijeme Gajo čitao knjige, usavršavao strane jezike, a tijekom rata je sudjelovao i u pokretu otpora, postao član skojevske organizacije, a kasnije i Komunističke partije.

"Kad sam u jesen 1945. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upoznala tog bljedolikog, riđeg, naizgled veoma mirnog i povučenog osamnaestogodišnjaka, koji je kao glavni predmet upisao francuski jezik i književnost, uz neobuzdano zanimanje za svjetsku literaturu uopće, kao i za filozofiju, koju je također paralelno upisao, mnogi nisu ni slutili kakve su se u njemu intelektualne naslage već nataložile." Tako piše njegova supruga Asja Petrović. I uistinu, Gajo je već onda bio nada-

reni matematičar i fizičar i služio se literaturom na više stranih jezika. Na pitanje otkuda mu znanje svih tih jezika, a znao je njemački, francuski, latinski i engleski, odgovarao bi kako su drugi zaslužni za njegova znanja, a ne on sam. Tako je, na primjer, engleski naučio slušajući ilegalno lekcije engleskog jezika na BBC-u za vrijeme rata. Osim upisanih predmeta Gajo je slušao još mnoge druge kolegije.

U jesen 1946. godine, s mnogo drugih studenata Gajo je otišao na studij u tadašnji SSSR. Ondje se opredijelio za studiranje čiste filozofije. O svojem boravku u Rusiji Gajo je nakon povratka objavio dva teksta. Za dvije godine studiranja u SSSR-u uspio apsolvirati šest semestara, položivši sve ispite za tri godine studija. Već je tada malo spavao, ali ne zbog toga što mu to organizam nije zahtijevao, već zbog neobično snažne volje da što više toga dozna. Nakon povratka iz SSSR-a Gajo je nastavio studirati na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Godine 1949. prvi put se javio u štampi, i to kritičkim osvrtom na članak Borisa Zihlerla u "Borbi". Gajin je napis snažno odjeknuo, budući da je Zihlerl bio neprikosnoveni autoritet tadašnjeg CK, pa je ovaj istup dvadesetjednogodišnjeg studenta bio izuzetno hrabar. Početkom 1949. Gajo je doživio i svoje prvo razočaranje. Naime, tada su vlasti zatvorile dobrog Gajinog prijatelja i još nekoliko studenata filozofije zbog komentiranja Rezolucije Informbiroa. Nakon toga su kao idejnog vođu optužili Gaju Petrovića, koji nije uopće sudjelovao na sastancima gdje su navodno njegovi prijatelji razgovarali o Rezoluciji. Gaju su zapravo željeli maknuti iz partijske organizacije Filozofskog fakulteta i na taj način mu poljuljati ugled među studentima i spriječiti njegove istupe koji su privlačili pozornost preciznom i odlučnom logikom argumentiranja. U ožujku 1949. godine Gajo je izbačen iz Komunističke partije, iz studentske organizacije i s Filozofskog fakulteta. Nakon mnoštva zamolbi vratio se na Fakultet s partijskom kaznom "zbog nebudnosti" prema prijateljima. Diplomirao je u veljači 1950., a iste je godine u jesen izabran za asistenta na Filozofskom fakultetu. U proljeće 1955. predao je doktorsku disertaciju "Filozofski pogledi G.V. Plehanova" koju je u siječnju 1956. godine obranio. Tih se godina kao mlad asistent javljao recenzijama o izašlim knjigama ili nekim svojim razmišljanjima o aktualnim filozofskim pitanjima u raznim jugoslavenskim časopisima. Već tada se počeo

baviti Heideggerom, a interes za toga filozofa nije ga napuštao do kraja života. Ljeti 1955. godine Petrović sudjeluje na dvotjednom seminaru Američkih studija u Salzburgu. Iduće je godine u Innsbrucku. Školske godine 1956./1957. ponudio mu je engleski filozof Alfred J. Ayer nacionalnu stipendiju – dvije godine na fakultetu u Londonu, nakon čega bi uslijedila obrana doktora. Gajo je u Londonu ostao svega dva semestra jer mu Filozofski fakultet u Zagrebu nije dozvolio da ostane duže, budući da "već ima naš doktorat, pa mu engleski doktorat ne treba". Za vrijeme boravka u Velikoj Britaniji Gajo je upoznao niz britanskih filozofa, s kojima je ostao u kontaktu do njihove smrti. Među ostalima i znamenitog Bertranda Russela. Petrovića je oduvijek zanimala logika. Još je 1959. godine, u "Vjesnikovoj" rubrici "Leksikon" izašlo dvadeset nastavaka njegova teksta pod naslovom "Logika", što je kasnije bila osnova za budući srednjoškolski udžbenik. Školsku godinu 1961./1962. proveo je kao stipendist Fordove zaklade u SAD-u. Ondje je imao i vrlo značajan susret s Erichom Frommom, s kojim se kasnije dopisivao do Frommove smrti. Na Frommovu preporuku objavljena je Petrovićeva knjiga "Filozofija i marksizam" u Americi. Gajo ju je sam preveo, a kasnije je izašla i na češkom, njemačkom, španjolskom, japanskom i albanskom. U Jugoslaviji je ista knjiga bila nagrađena nagradom Božidar Adžija 1966. godine. Nagrade koje su bile dodijeljene Gaji Petroviću u Milanu Kangrgi bile su te godine najviše osporavane zbog

njihove navodne društveno-političke nepodobnosti. Na njih se najviše okomio sam Vladimir Bakarić, pa je čak napao i Većeslava Holjevca koji je bio predsjednik Odbora za dodjelu nagrada. Nakon prestanka izlaženja "Pogleda" 1954. godine, istinska javna tribina ostvarila se tek pojavom časopisa "Praxis" godine 1964. U uvodniku "Čemu Praxis" navodi se: "Usmjeraujući časopis na goruća pitanja suvremenog svijeta i filozofije, redakcija će nastojati da se u časopisu njeguje bespoštedna kritika postojeće zbilje". "Praxis" je postojao samo desetak godina, ali je "u toku deset godina časopis uspješno nadživljavao sve te kritike, među ostalim i zato što nije bio spreman ni na kakvu samokritiku", kako je zapisao Gajo nakon prestanka izlaženja časopisa. Petrovićev udio u uređivanju časopisa bio je golem. Kako piše njegova supruga: "Mislim da je svu svoju energiju, koja u to doba nije bila mala, svoje znanje, svoje vrijeme, utočio u časopis". Uz časopis Gajo Petrović je pokrenuo i Korčulansku ljetnu školu, koja je "bila blizanac časopisu Praxis". Korčulanska ljetna škola je trajala točno toliko koliko i časopis (1964. – 1974.). Godine 1968. Petrović je ponovo, nakon studentskih nemira, bio izbačen iz Partije pod optužbom da je on kriv za okupljanje studenata u Studentskom centru. Više nikada se Petrović nije dao upregnuti u partijska kola, a 1988. godine je izjavio za "Danas": "Ni živ ni mrtav ponovo u Partiju". Tokom sedamdesetih i osamdesetih Petrović je boravio u više navrata na različitim njemačkim sveučilištima koristeći stipendije zaklade Alexander von Humboldt. Kontaktirao je i dalje s američkim sveučilištima, ali i s talijanskim filozofima. Godine 1975. sudjelovao je u Meksiku na znanstvenom skupu "Primer coloquio nacional de filosofia". S Meksikom je održao uske veze do pred kraj svojega života te je objavljivao u tamošnjim časopisima i sudjelovao na znanstvenim skupovima. Nakon zabrane časopisa "Praxis" i Korčulanske ljetne škole, grupa bivših suradnika "Praxisa", pretežno iz drugih jugoslavenskih republika, pokrenula je nov časopis, nazvavši ga "Praxis International". Gotovo čitava zagrebačka redakcija "Praxisa" nije pristala na suradnju s novim časopisom, jer je izlazio kao više-manje stručni časopis, bez pretenzija da bude intelektualna savjest vremena. Godine 1986. dvije velike izdavačke kuće u ondašnjoj Jugoslaviji, "Naprijed" i "Nolit", objavile su Petrovićeva "Odabrana djela" u četiri sveska, od kojih

je treći svezak, koji je nosio naslov "Prolegomena za kritiku Heideggera", proglašena najuspješnijom knjigom iz tog područja znanosti u toj godini (1987.g.). Petrović je posebno volio rad sa studentima te je svake godine smišljao neki novi kolegij pokušavajući slušačima pružiti nove, aktualne teme i spoznaje do kojih je došao na temelju intenzivnog praćenja inozemne i domaće stručne literature. Pedagoški rad ga je izuzetno veselio, pa je stoga prihvatio, iako već teško bolestan, ponudu za nastavak predavanja u akademskoj godini 1992./1993.

Gajo Petrović je teško obolio 1983. godine od bolesti "od koje strepi čovječanstvo". Uzimao je kemoterapije deset godina, ali ga je na kraju bolest pokosila. Posebno je bio vezan uz svoje sinove Svetu i Bojana, obojicu matematičare, a i uz svojeg brata koji je živio u drugom gradu, pa su se rijetko viđali.

Bio je velik protivnik agresivnih nacionalizama i međunarodne mržnje kao i svakog pokušaja nasilnog rješavanja društveno-političkih problema, kakvo se kao mogućnost već naziralo u osamdesetima, a onda kasnije i protivnik samog rata početkom devedesetih, o čemu je javno govorio u brojnim dnevnim, tjednim i mjesečnim listovima. Umro je 13. lipnja 1993. godine.

Najznačajnija djela koja je objavio su:

"Engelska empiristička filozofija" (1955), "Logika" (1963), "Od Lockea do Ayera" (1964), »Filozofija i marksizam" (1965), "Čemu Praxis" (1972), "Filozofija i revolucija" (1972), "Mišljenje revolucije" (1978), "Suvremena filozofija" (1979), "Prolegomena za kritiku Heideggera" (1986) i "U potrazi za slobodom" (1990).

→ Literatura:

L. Veljak, "In memoriam Gajo Petrović (1927-1993)" u: *Filozofska istraživanja*, god. 13 (1993), sv. 2, 267-270.

A. Petrović, "Prisjećanja" u: *Zbilja i kritika – Posvećeno Gaji Petroviću*, Zagreb 2001, I-IX.

L. Veljak, "Sjećanja na Gaju Petrovića" u: *Ljetopis SKD Prosvjeta*, sv. VII, Zagreb 2002, 43-54.

M. Marković, "Gajo Petrović" u: *Ljetopis SKD Prosvjeta*, sv. VII, Zagreb 2002, 55-58.

Svetozar Pribičević – političar

Svetozar Pribičević je rođen 26. listopada 1875. godine u Hrvatskoj Kostajnici. Ime je dobio po Svetozaru Miletiću, čije je ideje osobito cijenio i poštovao njegov otac. Svetozar je u školi pokazivao veće sposobnosti od braće Adama, Valerijana i Milana. Kad je pohađao u Petrinji nižu realnu gimnaziju kao učenik drugog razreda pokušao je od tete kod koje je živio u Petrinji pobjeći u Srbiju. Međutim, nije daleko dospio: u Sisku ga je zaustavio gradski stražar i vratio nazad. Višu realnu gimnaziju Svetozar je pohađao u Zagrebu i ondje je kao odličan učenik dobivao stipendiju od 400 kruna iz Krajiške imovne zadruge. Pohađanje srednje škole završio je u Karlovcu, pa se potom upisao na Filozofski fakultet u Zagrebu, na studij matematike i fizike. U vrijeme studija Pribičević se politički angažira i postaje jedan od najistaknutijih studentskih političkih prvaka. Njegova idejna orijentacija u vrijeme kada je stupao u politiku bila je jugoslavenski unitarizam. Tu je ideju Pribičević izrazio prvi put kao student Zagrebačkog sveučilišta 1897. godine. Pribičević je, po uzoru na tzv. Praški krug, okupio zagrebačku mladež (i Srbe i Hrvate) u Zagrebački krug. Već 1896. godine dobro organizirana omladina proslavlja sedamdesetu obljetnicu Svetozara Miletića, osnivača Srpske narodne slobodoumne stranke u Novom Sadu i predstavnika vojvođanskih Srba u Ugarskom saboru. Iduće, 1897. godine pokrenula je almanah "Narodna misao" čiji su izdavači bili pripadnici Ujedinjene hrvatske i srpske akademske omladine, i to njih šestorica, među kojima i Svetozar Pribičević. Prvi članak Pribičević objavljuje upravo u "Narodnoj misli" pod naslovom "Misao vodilja Srba i Hrvata" u kojem iznosi ideju kako Srbi i Hrvati nisu dva različita naroda, nego dijelovi istog naroda. Daljnja suradnja Zagrebačkoga i Praškog kruga nastavlja se pokretanjem časopisa "Glas ujedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine", koji je 1900. godine počeo izlaziti u Beču, a na čijoj je naslovnici stajalo da su mu urednici Stjepan Radić i Svetozar Pribičević. U tome časopisu Pribičević strogo kritizira političare starog kova i oduzima im pravo da djeluju u ime naroda.

Ipak, 1903. godine Pribičević prilazi Srpskoj samostalnoj stranci,

čiju je politiku još 1900. godine oštro kritizirao. Isti stari vođe Srpske samostalne stranke nisu zaboravili njegove kritike, ali su mu u iznimnoj situaciji (pad Khuena Hedervarya i smjena dinastija u Srbiji) prepustili važne pozicije. Pribičević je u Srpskoj samostalnoj stranci brzo napredovao, pa je najprije preuzeo funkciju urednika stranačkog glasila "Novi Srbobran".

Nakon nekog vremena postaje generalni sekretar stranke, kao neosporno jedan od najuglednijih srpskih političara mlađe generacije u Hrvatskoj. Položaj Hrvatske 1903. godine postaje vrlo složen, osobito zbog sve izraženije težnje Austrije i Njemačke da prodru na Balkan. Sve to skupa potiče politiku "novog kursa" čiji tvorcima predviđaju sporazumijevanje sa svim protivnicima njemačkog prodora na istok. Ta politika potiče suradnju Srba i Hrvata u Hrvatskoj, a kao krajnji, dalekosežni cilj, postavlja stvaranje jugoslavenske države. Za ustrojavanje politike "novog kursa" osobito su zaslužni političari Frano Supilo i dr. Ante Trumbić. Na njihovu je inicijativu održan i sastanak u Rijeci, gdje je potpisana Riječka rezolucija 3. listopada 1905. godine. Politički program Riječke rezolucije dobio je svoju srpsku dopunu u Zadarskoj rezoluciji koju su 17. listopada 1905. u Zadru prihvatili srpski zastupnici u Hrvatskom i Dalmatinskom saboru. U pripremanju, formuliranju i prihvaćanju Zadarske rezolucije važnu je ulogu imao Svetozar Pribičević. Tako je u prosincu 1905. osnovana Hrvatsko-srpska koalicija. Nakon tri desetljeća od osnivanja Hrvatsko-srpske koalicije Pribičević piše: "Praktični program te koalicije težio je proširenju hrvatske autonomije revizijom hrvatsko-madžarske Nagodbe iz 1868., a idealni ujedinjenju i nezavisnosti cijeloga naroda." Na izborima za Sabor 1906. godine Hrvatsko-srpska koalicija je pobijedila, pa je od njezinih članova sastavljena nova hrvatska vlada. Koalicija je ubrzo pala s vlasti jer su se mađarski političari povezali s Bečom, a ne sa Zagrebom. Od stvaranja Hrvatsko-srpske koalicije bečka je vlada strahovala od njezinih eventualnih veza s vladom Kraljevine Srbije. Zato je u Zagrebu pripremljen tzv. Veleizdajnički proces u kojem su optužena 53 Srbi, pripadnici Pribičevićeve Srpske samostalne stranke. Na čelu skupine bili su Valerijan i Adam Pribičević, braća Svetozara Pribičevića. Svetozara je štitiio zastupnički imunitet. Pa premda se Svetozar nije našao među optuženima, bilo je jasno da se ondje sudi politici koju on vodi. Optuženi su bili osuđeni na 173 godine robije (sveukupno), ali su već sljedeće godine svi pomilovani. Iste, 1909. godine, u prosincu, održan je u

СРВОВРАТН

ГЛАСИЛО СРПСКЕ САМОСТАЛНЕ СТРАНКЕ У ТРОЈВЛНИЦИ

«Србобран» излази сваки дан осим недеља и празника. Највише му је по Аустро-Угарску, по годишњу 12 куна; по поштом 10 куна; по четврти издање 8 куна, по месец 2 и по 12 дина; по друго издање по годишњу 44 куна. Уредништво и управа налази се у Николајевој улици бр. 3 — број телефона 373. Поштом бројем 12 динара.

Огласи, србобранско, мајко, јавно позивамо сву рачуницу са по одређеном. Ако се више од три пута уробију, рачунају се маломе јерменије. Огласи србко, урбама «Србобран» и огласи за гласе у Аустро-Угарској и мајкомама. Поштом бројем 12 динара.

Опоруџитетска политика пронада.

Ердељски Саси бјеху досада познати као прототип политичких опоруџитетских. Од најмања спомину се они као *prudentes et circumspecti*, мудри и опрезни, који су увјек према ниетру окретали своју кабиницу и гледали да се користе у свакој прилици. Малени народ овај, који једна броји око 250 хиљада душа, имао је на угарском Сабору око 13—15 посланика, који су сједили у владиној странци, а ако су кад и иступили на посланичког клуба ове странке, нијесу никад прекидали везе с њом.

Тако је до сада било, али сада, у очи нових избора, дођоше Саси до другог увијерења и окренуше друга дијел. Главна скруџитетска саске народне странке ријешила је, да ће бирати само посланике који успијају њен програм и који неће ступити у везу ни с једном мађарском странком, дакле ни с владином. Овом одлуком президају Саси са својом досадашњом опоруџитетском политиком те ће нахових 13—15 посланика на угарском сабору основати засебни национални клуб и у духу програма свога водити самосталну политику.

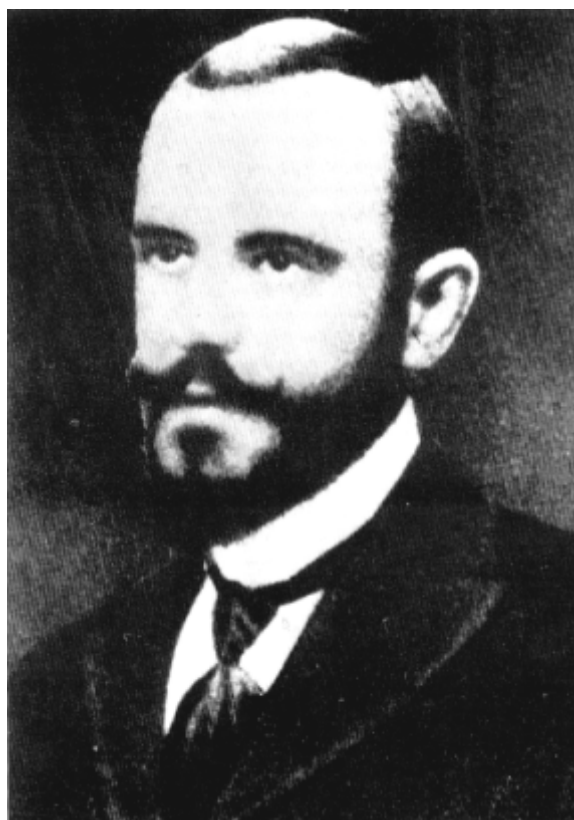
Појма она, која и овог доклавује провасг националистичке опоруџитетске политике у Угарској, заслужује да се о њој која ријеч више каже.

Ердељски Саси врло лијено напредују на културвом и привредном пољу. Све што су постигли, имају да захвалие једино себи: својој маљаној друштвеној и привредној организацији. Начело: свој својома! — спроводили су строго и у најмањим стварицама. Странице није могао лако угнијесадити међу њима, а ако се и уврсно, није могао напредовати. На тај начин одржали су се ердељски Саси у политичкој миси, те

гађаје — помаркивала имена села и градова, те су због тога слали дену-

цију краљу; влади им и државне мађарске школе родносног закона не према њима, као ни према мађарским народима; и Саси су увиједили, да от политика нема никакна она само за то годна, да — пошто нема политички лакше глас и одузимају таквом политиком само ус не остаје без штетних и рад и покрет и на др пољима.

Кад мудри и опрезни риђе, онда се може ређа џитетска политика у снм банкротирала.

Што се Срба тиче, о увијерења о ономе, до че востом сада дошла. А то у сваком приликом засјед

Beču tzv. Friedjungov proces. Na osnovi falsificiranih dokumenata povjesničar prof. Friedjung objavio je u bečkom listu "Neue Freie Presse" članak u kojem je dokazivao da srpska vlada financira Hrvatsko-srpsku koaliciju u svrhu podupiranja njezine aktivnosti za rušenje Habsburške Monarhije. Tijekom procesa je dokazano da se radi o falsifikatima, a sam je proces završio nagodbom: Friedjung je povukao navedene dokumente kao dokaze, a Hrvatsko-srpska koalicija je odustala od tužbe.

Na kraju se iz Hrvatsko-srpske koalicije povukao Frano Supilo, pa Svetozar Pribićević dolazi na čelno mjesto koalicije. Pribićević nakon toga sklapa sporazum s banom Nikolom Tomašićem, predstavnikom dualističkog režima u Hrvatskoj, te na taj način osigurava da Koalicija bude pri vlasti. Kada su 1913. godine održani novi izbori za Hrvatski sabor, Hrvatsko-srpska koalicija dobila je 47 zastupničkih mjesta, pa je Pribićević postao predvodnik uvjerljive saborske većine. Nakon atentata na nadvojvodu Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju, napadnut je Svetozar Pribićević, osobito od strane frankovaca, koji su inače bili monarhistički i prohabsburški raspoloženi. Nakon verbalnih napada na Pribićevića, on više nije dolazio u sabornicu, već je bio zatvoren u Budimpešti. Nakon povratka iz internacije Pribićević u Saboru govori ovako: "Vi možete govoriti što hoćete (obraća se frankovcima, op.a.), jer ja znam da svaka politička stranka nastoji, da izbije stranački kapital kod svakog pitanja. Ja znam da je Hrvatsko-srpska koalicija bila stranka, koja je počela da izgrađuje temelje našeg ustava; isto tako znam, da je svaka ustavna reforma potekla inicijativom Hrvatsko-srpske koalicije, poznato je da smo mi u proglasu 1905. godine, kad smo se prvi put narodu prikazali kao stranka, postavili kao kardinalno pitanje sveopće izravno, jednako i tajno pravo glasa." Pribićević kao vođa Hrvatsko-srpske koalicije i saborske većine, bio je u proljeće i ljeto 1918. optuživan zbog toga što je ostao izvan procesa nacionalne koncentracije. Na takve objede Pribićević u Saboru izjavljuje: "Nema sumnje da je vrlo lako i komotno stajati na stanovištu koje su zauzela gospoda, jer gospoda nemaju nikakve odgovornosti u tom pogledu. Oni su sigurni da je ovdje jedna većina, koja čuva Sabor, koja podržava ustavno stanje i koja omogućuje slobodno političko kretanje." Za čitavo vrijeme rata, Pribićević je smatrao nužnim očuvanje Hrvatskog sabora.

U rujnu 1918. godine, kada su se iznizali događaji koji su na-

govijestili pad Austro-Ugarske Monarhije, Pribićević se priključio nacionalnoj koncentraciji i ušao je u organe Narodnog vijeća (Središnji odbor i Predsjedništvo). Pribićević preuzima funkciju drugog potpredsjednika. Povijesnog datuma 29. listopada 1918. godine na sjednici Hrvatskog sabora Pribićević je zauzimao glavnu ulogu kada je donijeta odluka o proglašenju raskidanja svih državnopravnih odnosa s Austrijom i Ugarskom i o proglašenju Dalmacije, Hrvatske i Slavonije s Rijekom posve neovisnom državom koja stupa u zajedničku Državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Na sjednici Središnjeg odbora Narodnog vijeća 23. i 24. studenoga 1918. raspravljalo se o pitanju ujedinjenja Države SHS s Kraljevinom Srbijom te je ondje uvodno izlaganje održao Pribićević, koji je stanje u zemlji prikazao vrlo tmurnim i stoga je zaključio da se ujedinjenje sa Srbijom treba provesti što je moguće prije. Većina se s tim složila, pa je izabrana delegacija od 28 članova koja je otputovala u Beograd. Protiv ujedinjenja je glasovao samo Stjepan Radić. Oko samog ujedinjenja bilo je još mnoštvo spornih točaka, ali je Pribićević požurivao taj čin strahujući da će se inače nametnuti rješenja s kojima se on nikako nije slagao. Svečano proglašenje ujedinjenja bilo je 1. prosinca 1918. u privremenoj rezidenciji regenta Aleksandra Karađorđevića. Pribićević povezivanje Srba iz Hrvatske i Kraljevine Srbije vidi u vrlo širokim dimenzijama: kao ostvarenje jugoslavenstva u smislu nacionalnog stapanja. Pribićević se ujedno oštro suprotstavljao ideji dualizma. Dualistička koncepcija nove države značila bi stvaranje fronte prema Srbiji, a tome se on upravo najviše odupirao.

Pribičević je u novoj državi preuzeo resor Ministarstva unutarnjih poslova te je odmah nakon formiranja prve središnje vlade tražio da sve pokrajinske vlade podnesu ostavke. Sredinom siječnja 1919. najavio je formiranje nove stranke: Jugoslavenske demokratske stranke koja će obuhvatiti sve Srbe, Hrvate i Slovence. Na čelo nove Demokratske stranke došao je Ljuba Davidović, nesumnjivo slabija ličnost od Svetozara Pribičevića. Tim se činom željelo na čelo stranke staviti Srbijanca. Od 1. siječnja 1921. Pribičević napušta Ministarstvo unutarnjih poslova i preuzima resor Ministarstva prosvjete. U suradnji s radikalima, s kojima je bio zajedno na vlasti, izglasava tzv. Vidovdanski ustav, prvi ustav Kraljevine SHS. Ipak, iako je surađivao s Radikalima, čiji je glavni cilj bio ostvarenje Velike Srbije, on je bio duboko protiv takvog rješenja. Od svojih mladih dana bio je okrenut prema Srbiji, ali joj je namijenio drugačiju ulogu. Želio je vidjeti jaku Srbiju koja će stati na čelo borbe za jedinstvenu jugoslavensku državu. Kada mu je mađarski poslanik Thaly 1907. godine ponudio u povjerljivom razgovoru da Srbi ostave Hrvate, pa će im Mađari pomoći da ostvare ideju Velike Srbije, on je to odbio izjavivši da Srbima u Hrvatskoj ne treba Velika Srbija i da će se za svoju domovinu Hrvatsku boriti svim silama zajedno s Hrvatima. Pribičević se s druge strane, sukobljavao s Radićem i njegovim federalističkim pogledom na novu državu. Dok je Radić osvajao hrvatski puk, Pribičević je bio popularniji među hrvatskom inteligencijom i građanstvom. Demokratska stranka se ubrzo počela dijeliti na dva krila: demokratsko i prečansko. U proljeće 1924. godine dolazi do podjele stranke na dva dijela. Zbog toga što je Davidović želio osnovati Opozicioni blok (zajedno sa Slovenskom ljudskom strankom, Hrvatskom republikanskom seljačkom strankom, Strankom zemljoradnika i Jugoslavenskom muslimanskom organizacijom) Pribičević je istupio iz stranke sa skupinom od 14 demokratskih zastupnika te je osnovao Samostalnu demokratsku stranku. U novoj stranci Pribičević je zasigurno svojim intelektualnim sposobnostima i političkim obrazovanjem nadmašivao stranačke kolege i suradnike. Temperamentan, dinamičan, samouvjeren i rezolutan znao se nametnuti svojoj sredini kao predvodnik i vođa. Imao je smisla za organizaciju i svakidašnji politički rad. Prilično tašt, on nije podnosio neslaganja sa svojim mišljenjem, pa su politički protivnici u tome nazirali "diktatorske instinkte". No, on je bio iskreno uvjeren u ispravnost svojih političkih stavova; često nije birao sredstva

kako da ih ostvari. Ljudi iz njegove okoline doživljavali su ga kao čovjeka jake volje i isticali su njegovu osobno poštenje i nepotkupljivost kao glavne sastavnice njegova karaktera. U svakom slučaju, on je još uvijek dosljedno zastupao u pogledu nacionalnog pitanja i strukture i organizacije državne vlasti, strogo unitarističke stavove pa je, na primjer, također davao punu podršku Organizaciji Jugoslavenskih nacionalista (ORJU-NA), koja je branila nacionalno jedinstvo i onemogućavala je, pa čak i fizički napadala protudržavne elemente. Pribičević se, osim toga, oštro suprotstavljao i ideologiji i političkoj aktivnosti Komunističke partije, pa je među ostalim i potpisao "Obznanu", kojom se zabranjuje njezina djelatnost. Kasnije se s puno manje straha i odioznosti odnosi prema Komunističkoj partiji. Nakon formiranja vlade radikala i HSS-a 1925. godine, Pribičević je izguran u opoziciju. Kao zagovornik narodnog jedinstva i unitarne državotvorne misli, osuđivao je povezivanje vodeće srbijanske stranke s "antidržavnim" Stjepanom Radićem. Pribičević sve oštrije kritizira novu vladu, a sebe i svoju stranku vidi kao jezgru novoga jugoslavenskog okupljanja. Međutim, izbori koji su održani 23. siječnja 1927. godine raspršili su Pribičevićevu ideju o velikoj pobjedi i velikoj državotvornoj stranci. SDS je u čitavoj zemlji dobila samo 96 mandata, i to u oblasnim skupštinama, uglavnom u prečanskim krajevima. U to je vrijeme HSS istupio iz vlade. Nakon prelaska Radića u opoziciju, činilo se da će se Pribičević vratiti u vladu. Zbog jačanja velikosrpskih elemenata u vladi pokazalo se da su ta predviđanja bila posve promašena. Izlaskom HSS-a iz vlade i Svetozar Pribičević i Stjepan Radić našli su se u opoziciji u istom položaju prema vladajućim krugovima. Kako je i Stjepan Radić iskusio radikalno nepoštivanje ugovorenog i njihovo agresivno velikosrpsko ponašanje u vladi, došlo je do zbližavanja Pribičevića i njega te je 1927. godine stvorena Seljačko – demokratska koalicija. I Radić i Pribičević su tada tražili reviziju Vidovdanskog ustava. U vrijeme Seljačko – demokratske koalicije Pribičević isprva i dalje ostaje na pozicijama unitarizma. Međutim, suprotnosti između njegova unitarističkog shvaćanja i Radićeva traženja priznanja nacionalnih individualnosti nisu bili prepreka u zajedničkom istupu protiv radikala. Nakon atentata u Skupštini 20. lipnja 1928. godine Pribičević napušta svoje čvrste programatske stavove. U govoru koji je održao nad odrom ubijenih Pavla Radića i Đure Basaričeka kaže: "Mi svi osjećamo, a naročito su svjesni toga ovdašnji Srbi, da su

Hrvati u zajedničku državu donijeli svoju historijsku držav-
nost, i to je razlog više i to je jedan razlog jači da se tako urede
odnošaji u našoj državi, da se zajamči potpuna jednakost i
ravnopravnost onima, koji su kroz vijekove znali sačuvati svoju
državu." Rezolucija od 1. kolovoza 1928. godine, koju je kao
drugi član koalicije potpisao i Svetozar Pribičević, tražila je ko-
rjenito preuređenje države. Nakon uvođenja diktature Pribi-
čević je izjavio ovo: "Ja sam duboko uvjeren da ova država mo-
že postojati i postati jaka samo onda, ako u njoj Hrvati budu
jednako zadovoljni kao i Srbi. Srbijanska javnost treba ovaj
aksiom da ima pred očima kadgod razmišlja i odlučuje o bu-
dućnosti naše države." Kad je u svibnju 1929. godine Pribi-
čević došao na razgovore sa srbijanskim političarima, na željez-
ničkom kolodvoru bio je uhapšen i otpremljen u internaciju u
selo Brus podno Kopaonika. Političar koji je svojedobno izni-
mno pridonio stvaranju jugoslavenske države postao je prva
žrtva centralističkog uređenja i Aleksandrove diktature. Raz-
log njegovu hapšenju treba tražiti u strahovanju od njegove
političke aktivnosti. Početkom lipnja 1931. Pribičević je otišao
iz zemlje u emigraciju u Prag. U emigraciji se nije pasivizirao,
već odlazi iz Praga u Pariz i tu ostaje sljedećih nekoliko godina.
Pribičević je u inozemstvu svoj unitaristički stav zamijenio fe-
deralističkim, a monarhistički republikanskim. U vrijeme pot-
pisivanja Zagrebačkih punktacija, svojevrsnog istupa SDK pro-
tiv diktature, Pribičević završava i pisanje svoje knjige "Dikta-
tura kralja Aleksandra" koja je prvi puta objavljena 1933. godine
na francuskom jeziku. U ljeto 1936. godine Pribičević napušta
Pariz i odlazi u Prag. Već tada je bio teško bolestan, a 15. rujna
1936. godine umire. U sanatoriju u Pragu s bolesničkog kre-
veta Pribičević je 6. rujna Hinku Krizmanu izdiktirao svoju po-
litičku oporuku. U njoj je naveo da je zajednička jugoslavenska
država nastala ne samo zbog etničke srodnosti nego i zbog na-
čela života i zajedničkoga povijesnog djelovanja.

→ Literatura:

S. Pribičević, *Izabrani politički spisi*, Zagreb 2000.

I. Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb 1988.

Lj. Boban, *Svetozar Pribičević u opoziciji (1928-1936)*, Zagreb
1973.

B. Gligorijević, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kra-
ljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1970.

V. Krestić, *Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslavenska ideja*, Beo-
grad 1983.

H. Matković, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska
stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb 1972.

H. Matković, *Svetozar Pribičević – ideolog, stranački vođa, emi-
grant*, Zagreb 1995.

Lj. Boban, "Jedno pismo Svetozara Pribičevića iz vremena šes-
tojanuarskog režima" u: *Historijski zbornik*, sv. XVIII, Zagreb
1965.

V. Bogdanov, "Uloga Koalicije i Svetozara Pribičevića do 1918.
godine" u: *Likovi i pokreti*, Zagreb 1957.

S. Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Beograd 1953.

H. Matković, "Svetozar Pribičević u 1918. godini" u: *Zbornik Hi-
storijskog instituta Slavonije*, sv.6/1968.

H. Matković, "Stjepan Radić i Svetozar Pribičević u jugosla-
venskoj politici ujedinjenja do šestojanuarske diktature" u: *Ju-
goslovenski istorijski časopis*, sv. 4, Beograd 1969.

H. Matković, "Pojava i etape razvoja Samostalne demokratske
stranke (1924-1929)" u: *Časopis za suvremenu povijest*, sv.III,
Zagreb 1971.

H. Matković, "Pravoslavna crkva u Hrvatskoj i Svetozar Pribi-
čević" u: *Hrvatska revija*, sv. 1, Zagreb 1992.

H. Matković, "Svetozar Pribičević u danima postojanja Države
Slovenaca, Hrvata i Srba" u: *Radovi*, sv. 26, Zagreb 1993.

H. Matković, "Svetozar Pribičević od unitarista do federalista i
republikanca" u: *Zbornik Slavonija-Srijem-Baranja-Bačka*, Za-
greb 1993.

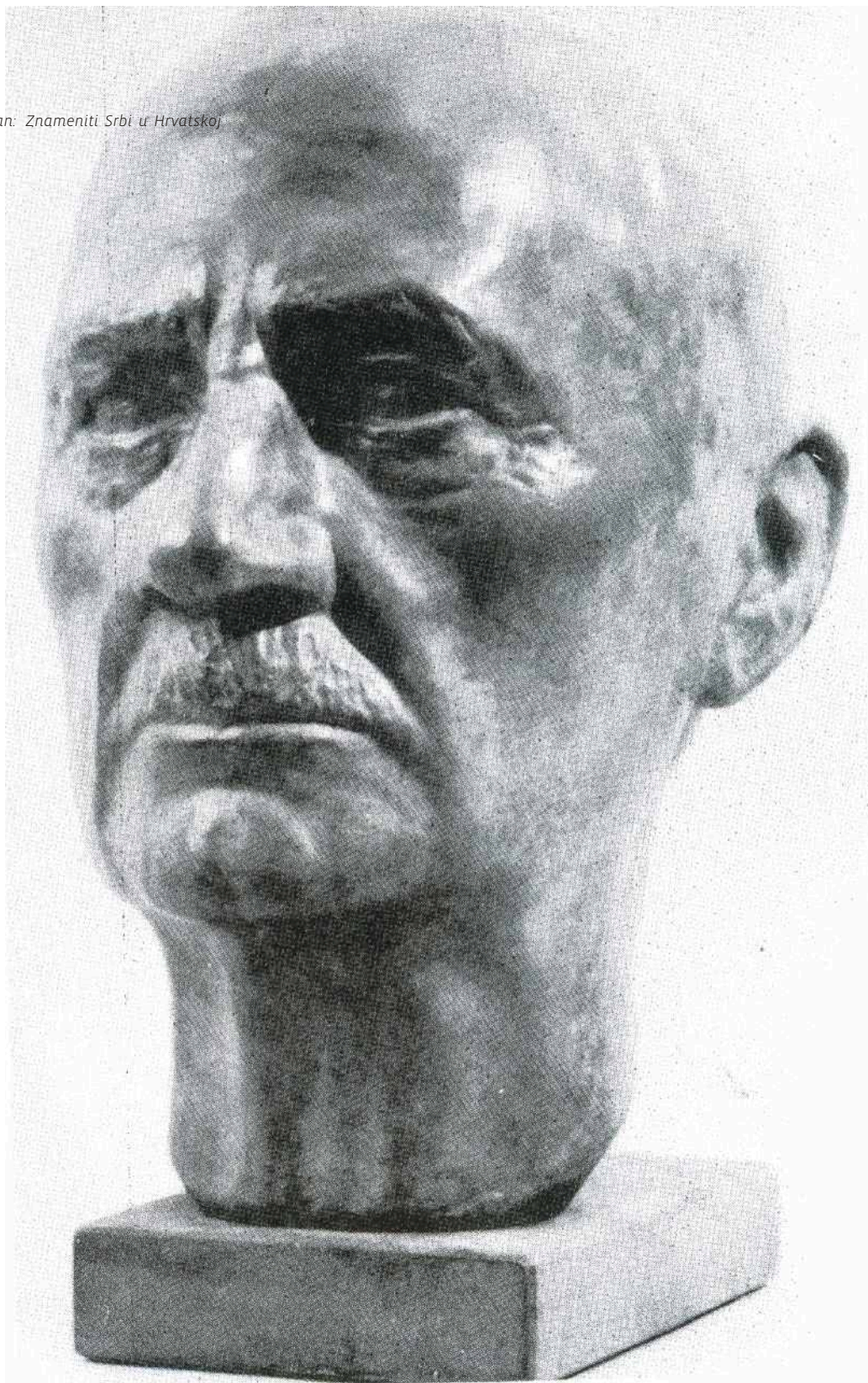
Gojko Nikoliš – revolucionar i liječnik

Krajem osamdesetih godina 19. stoljeća, Katarina, kći sveštenika Samuila Ostojića i majke Jule stiže u Sjeničak kao supruga paroha Mihaila Nikoliša. Tu je rodila sedmero djece u periodu od dvadeset godina. Najmlađi sin je bio Gojko Nikoliš, rođen 1911. godine. Gojko je djetinjstvo proveo u svojem selu, u trokutu između tri zdanja: kuća-škola-crkva. Otac je, kako Gojko piše u svojoj autobiografiji, bio sretan i zadovoljan, a majka se više borila sa životom i stigla da o njemu razmišlja. Od događaja iz Prvog svjetskog rata Gojko se malo toga prisjećao. Prva snažnija sjećanja vezana su za upis u gimnaziju. Krajem ljeta 1921. godine Gojko odlazi u Beograd da bi se ondje upisao u gimnaziju, ali mu to ne uspijeva. Upisuje se stoga u gimnaziju u Sremskim Karlovcima, gdje mu čitava prva godina protječe u osjećanju goleme osamljenosti i nostalgije za rodnom kućom. Inače, iz razdoblja svojeg đakovanja u Karlovcima osobito se rado sjećao profesora i direktora gimnazije, predsjednika Matice Srpske, Radivoja Vrhovca. Od pedeset upisanih đaka, zajedno s Gojkom je, samo njih petnaest došlo do mature. Godine 1929. Nikoliš odlazi kao vojni stipendist na studije medicine u Beograd. Naime, Ministarstvo vojske raspisalo je tada natječaj za prijam u vojni internat onih maturanata koji će studirati medicinu. Svoj prvi rad Gojko objavljuje u časopisu "Medicinar" pod naslovom "Socijalna medicina posmatrana sa gledišta istorijskog materijalizma". Tada se već, dakle, Gojko uključuje i u politiku. Godine 1934. postaje članom SKOJ-a, a 1935. godine članom Komunističke Partije. Nakon završenih studija Nikoliš je 1936. godine raspoređen u nišku bolnicu, a u prosincu je premješten u beogradsku Glavnu vojnu bolnicu. Tu se pripremao na odlazak u Španjolsku, proučavajući opću ratnu službu, ratnu sanitetsku službu, sanitetsku taktiku, ratnu higijenu i kirurgiju. Godine 1937. dolazi u Pariz. Odatle će kao dobrovoljac prijeći preko Pirineja u Španjolsku. Ondje dobiva pseudonim Medico i postaje upravitelj bolnice u Pontonesu. U jednom pismu iz Španjolske Medico piše: "Rat je užasna stvar. Jedino naša tvrda svijest da je ovaj rat – rat protiv rata čini od nas ne

dezertere nego njegove vatrene stjegonoše." Medico je bio premještan iz bolnice u bolnicu, a od siječnja do veljače 1939. godine obavlja dužnost liječnika Jugoslavenskog odreda. Pišući o kraju rata u Španjolskoj, Medico je zabilježio da se rastaje od Španjolske sa zavežljajem knjiga i s diplomom počasnog građanina. Bez obzira na to što je revolucija bila poražena, ona se nastavila na poseban način: "njeno sjeme, njene poruke i iskustva raznijeti su po zemljama gdje su živjeli interbrigadisti". Nakon završetka Građanskog rata u Španjolskoj Medico je u činu poručnika španjolske republikanske vojske, s ostalim interbrigadistima, proveo devetnaest mjeseci u internaciji u logorima u Francuskoj.

U danima napada fašističkih snaga na Jugoslaviju, Nikoliš se javlja na dužnost i 19. kolovoza 1941. godine odlazi u kraljevački partizanski odred. Na poziv Vrhovnog komandanta dolazi

u Užice. Tito ga prima 20. studenog i saopćava mu da je postavljen za referenta saniteta pri Vrhovnom štabu. Prvu veću akciju koju je organizirao bilo je prebacivanje ranjenika iz Užica na Zlatibor. Sedam stotina ranjenika je prebačeno na vrijeme u noći 28/29. studenog 1941. Posebno mu je teško pala odluka da najteže ranjenike ostavi na Zlatiboru kad su onamo nadirali Nijemci. U jugoistočnoj Bosni u siječnju 1942. godine organizira sistem bolnica Foča-Goražde-Čajniče-Piva.

Od lipnja do kolovoza 1942. rukovodi transportom više stotina ranjenika u velikom maršu proleterskih brigada iz Crne Gore prema Bosanskoj krajini. U okolici Drvara i Bosanskog Petrovca organizira izgradnju bolnica. Nikoliš je u kolovozu 1942. napisao knjižicu "Uputstvo i osnovi sanitetske taktike", a potom je za 25. rujna sazvaio prvi kongres partizanskih liječnika, na kojem je izložio dva referata: "Uloga lekara u oslobodilačkoj borbi Jugoslavije" i "Organizaciona pitanja našeg trupnog saniteta". Početkom prosinca Nikoliš je napisao i Statut sanitetske službe. Godina 1942. bila je za njega obilježena i dvama osobnim tragičnim doživljajima: saznao je da su mu ubijeni brat Dušan i supruga Ivanka, rođena Muačević.

Početkom 1943., u vrijeme Četvrte neprijateljske ofenzive, Nikoliš rukovodi pokretom 4500 ranjenika i bolesnika iz pravca Bosanske krajine prema Crnoj Gori. Osobite zasluge mu pripadaju jer uspijeva u bitki na Neretvi održati pod teškim uvjetima organizaciju marša i transporta ranjenika od kojih je 75% bilo bolesno od tifusa. U Glavatičevu je i sam Nikoliš obolevao od pjegavca i od upale pluća. Nakon kratkotrajnog bolovanja u željezničkom tunelu kraj Drine, premda bolestan i iscrpljen, sudjeluje u sastanku Vrhovnog štaba na kojem su donošene mjere za spašavanje bolesnika i ranjenika, te za preventivno sprečavanje oboljenja boraca. Nakon ozdravljenja, Nikoliš pokreće časopis "Bilten", organ sanitetskog odsjeka Vrhovnog štaba. Probivši se iz okruženja Pete ofenzive, on formira sanitetsku školu u Jajcu, u kojoj završava sanitetski kurs više od 200 partizanskih bolničara i bolničarki. U vrijeme desanta na Drvar Nikoliš se ranjen bori s neprijateljem. Za vrijeme svojeg boravka na Visu organizira sanitetsku službu. Upravo zahvaljujući njemu sanitetska služba je bila u stanju da izvrši i najteže zadatke u velikim bitkama za konačno oslobođenje Jugoslavije, a posebno u oslobođenju Beograda i na srijemskom frontu. Osim toga, Nikoliš je uvelike pridonio organiza-

ciji partizanskih bolnica u južnoj Italiji. U tijeku Narodnooslobodilačke borbe Nikoliš je bio vijećnik I. i II. zasjedanja AVNOJ-a i I, II, i III. zasjedanja ZAVNOH-a.

U poslijeratnom razdoblju Nikoliš nastavlja rad kao načelnik Sanitetske uprave Ministarstva narodne obrane. O završetku rata kaže: "Ne postoji tačka kao završetak neke stvarnosti. Tako nešto samo zamišljamo. U svakoj tački je već sadržana projekcija budućeg. Budućnost se već istog trenutka zametnula. Jedan veliki rat se završio, a novo ratovanje se odmah nastavilo." Odmah nakon rata Nikoliš je osnovao Vazduhoplovno-medicinski institut Jugoslavenskog ratnog zrakoplovstva. Početkom 1947. godine Institut predstavlja malu bolnicu sa pet bolničkih odjeljenja. Tri godine kasnije Nikoliš daje inicijativu za osnivanje Vojnomedicinske akademije u Beogradu. Godine 1951. odlikovan je Ordenom narodnog heroja za osobite zasluge za organiziranje i vođenje cjelokupne sanitetske službe u ratu.

Tijekom poslijeratnog perioda, dotle dok je bio na dužnosti načelnika Sanitetske uprave, Nikoliš je također stalno nastojao oko stvaranja uvjeta za unapređivanje znanstvenih medicinskih istraživanja. Već 1952. dao je inicijativu za formiranje Komisije za medicinskonaučna istraživanja, koja je i osnovana 4. veljače te godine. Osobno je sudjelovao na brojnim znanstvenim skupovima posvećenim problemima s područja medicine, osobito ratne medicine. Godine 1970. izabran je za dopisnog člana Srpske akademije nauka i umetnosti.

U isto vrijeme Nikoliš se bavio i političkim radom. Na izborima za Ustavotvorni sabor NR Hrvatske, 10. studenog 1946., izabran je za narodnog zastupnika u kotaru Vrginmost. Bio je član CK KPJ i član Opunomoćstva CK SKJ za organizaciju u JNA. Posebnu, kraću ali svakako značajnu epizodu u njegovoj cjelokupnoj djelatnosti predstavlja njegov "izlet" u diplomatsku službu: u 1953. i 1954. godini bio je ambasador FNRJ u Indiji.

Godine 1983. , nakon pedeset godina partijskog života i rada, dr. Gojko Nikoliš, španjolski dobrovoljac, partizan od prvih dana oslobodilačkog rata, tvorac i organizator partizanskog saniteta, narodni heroj, napustio je Savez komunista Jugoslavije. U odluci koju je donio u tom trenutku zacijelo je bio izražen rezultat cijelog jednog dramatičnog razdoblja, ispunjenog teškim dilemama i sudbinski značajnim saznanjima. Jesu li možda njegove tadašnje frustracije već predviđale nešto od skorih

gorkih razočarenja koja će ga kasnije otjerati u emigraciju? Nikoliš je ostavio za sobom i nekoliko objavljenih knjiga, prije svega svjedočanstva o svojim djelatnostima i preokupacijama i o svojem životnom putu. Godine 1947. izašao je njegov "Razvoj sanitetske službe u našoj Armiji". Zatim je – zainteresiravši se prividno jednom problematikom koja mu inače nije bila bliska – 1980. godine objavio životopis svojegaavnog susedljana, Sjeničarca, i nesretnog jezikoslovca: "Sava Mrkalj – Povijest o jednom stradalniku". Iste su godine štampani i nagrađeni "NIN"-ovom nagradom Nikoliševi "Memoari – Korijen, stablo, pavetina" Godine 1983. Nikoliš je postao član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Njegova "Španska praskozorja" izdana su 1986., a "Zapisi pod pritiskom" 1988. U vrijeme otvorenih sukoba koji su doveli do raspada Jugoslavije Nikoliš je smatrao da može (i da mora), kao hrvatski Srbin, djelovati smirujući strasti i predlažući razrješenja suprotnosti. Bila mu je neshvatljiva pasivnost Dobrice Ćosića i Jovana Raškovića na skupu koji je održan 28. lipnja 1990., i na kojem je i on govorio ali je zbog protesta slušatelja bio prekinut. Bio je uvjeren da je dužnost te dvojice političara s velikim autoritetom među Srbima da pozivaju narod na toleranciju. Nikoliš je također podržao studentske demonstracije u Beogradu 9. ožujka 1991. godine. Na kraju je ogorčen Miloševićevom politikom i razočaran ratom u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, 1992. godine otišao u Francusku. Ondje je i umro, 11. srpnja 1995. godine.

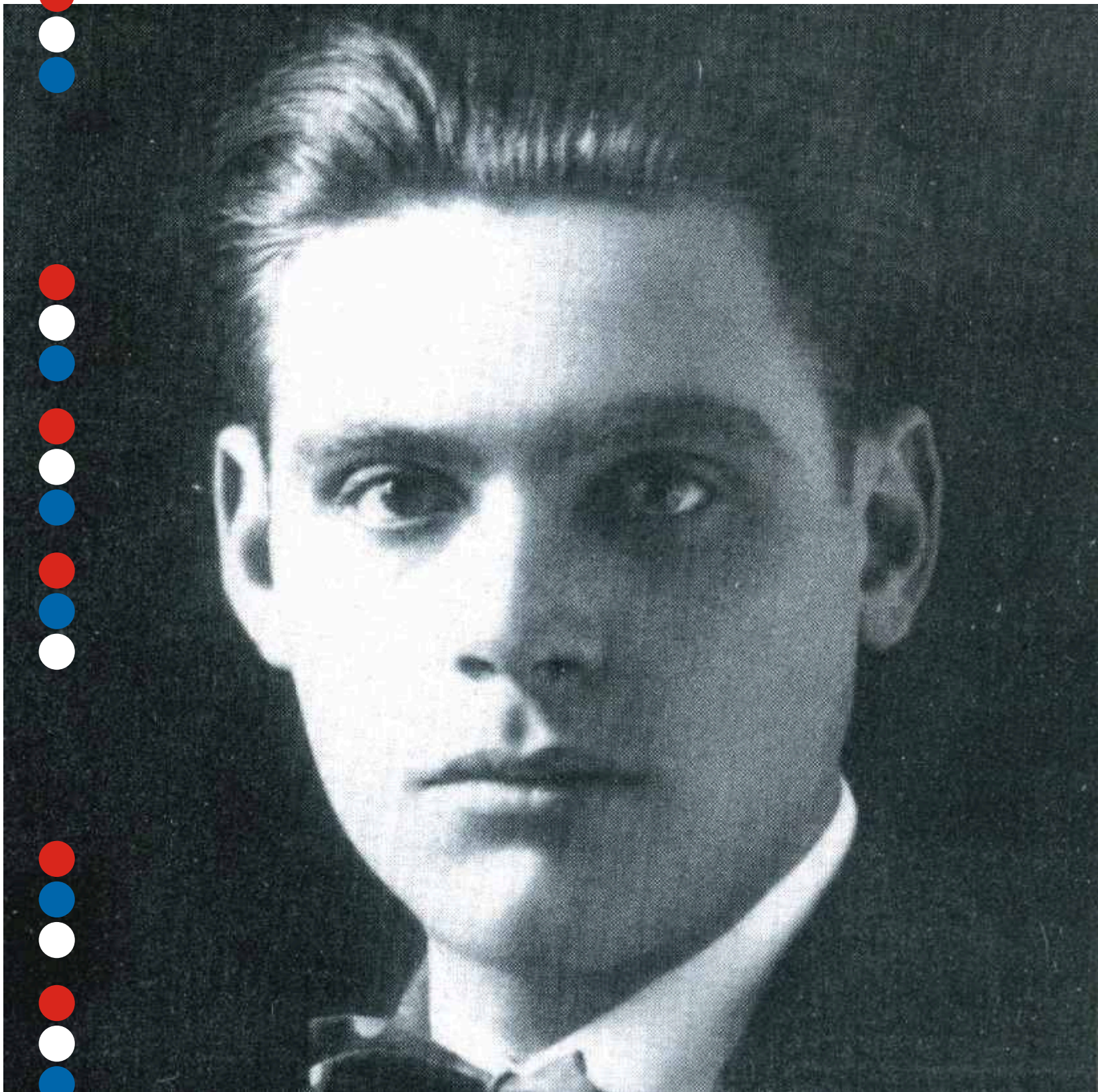
→ Literatura:

- V. Gavrilović, *Gojko Nikoliš – život i delo*, Beograd 1998.
- G. Nikoliš, *Memoari – Korijen, stablo, pavetina*, Zagreb 1980.
- G. Nikoliš, *Španska praskozorja*, Beograd 1986.
- V. Gavrilović, "Životopis Gojka Nikoliša" u: *Španska praskozorja*, Beograd 1986, 185-189.
- M. Pupovac, "Gojko Nikoliš (1911-1995)" u: *Srpski narodni pravci u Hrvatskoj*, Vukovar 1997, 41-46.

Vladan Desnica – pisac

Vladan Desnica rođen je 17. rujna 1905. godine u Zadru. Njegov djed, Vladimir Desnica, bio je veleposjednik, vrlo poznat dalmatinski političar, tridesetih godina 20. stoljeća načelnik općine u Obrovcu, a između ostalog i član Carevinskog vijeća u Beču. Vladimir Desnica je također pomagao hercegovački ustanak 1875. godine, organizirao prebacivanje oružja, slao novac i ljude, koji su željeli pružiti potporu ustanicima. Koliko je Vladimir Desnica bio ugledna ličnost pokazuje i podatak da je crnogorski knez Nikola tražio njegovu podršku, a preko nje ga i podršku Austrije, kada je želio da se proglasi kraljem. Vladimir nije podržao kneza Nikolu. Baka Vladana Desnice, Olga, potjecala je iz porodice Stojana Jankovića, u narodu opjevanog serdara. Ona je bila kći grofa Ilije Jankovića, posljednjeg muškog potomka ove nekada slavne loze. Ilija Janković sudjelovao je na Sveslavenskom kongresu u Moskvi 1867. godine. Na svoj porodični grb dao je urezati riječi: "Vs'o dlja Slavjanstva". Ilija Janković je sahranjen u Islamu Grčkom uz pratnju ogromne mase naroda Bukovice i Ravnih Kotara. Brakom Olge Janković i Vladimira Desnice, dvorac Jankovića u Islamu Grčkom prešao je u vlasništvo porodice Desnica. Sin Vladimira Desnice i Vladanov otac, Uroš Desnica, rođen 1874. godine, bio je doktor prava i također vrlo ugledan političar i borac protiv austrofilске politike u Dalmaciji. Godine 1905. Uroš i Vladimir Desnica potpisuju znamenitu Zadarsku rezoluciju, koja je prokrčila put za stvaranje hrvatsko-srpske koalicije. Do 1919. godine Uroš Desnica objavljuje članke u "Narodnom listu". Kad je "Narodni list" ugašen 1919. godine on u Zadru pokreće "Naš list", ali je već 1920. Rapallskim ugovorom Zadar pripojen Italiji, pa je time u njemu prestala svaka slavenska aktivnost sve do 1945. godine, kada je ponovo priključen Jugoslaviji. Majka Vladana Desnice, Fani Desnica, potjecala je iz jedne bokeljske porodice, a bila je u srodstvu s poznatim povjesničarom Nikom Lukovićem.

Vladan je u Zadru pohađao osnovnu školu, a gimnaziju je, kada je Zadar pripojen Italiji, nastavio pohađati u Splitu i Šibeniku, gdje je 1924. godine maturirao u klasičnom odjeljenju. Već

u djetinjstvu Vladan je s roditeljima putovao u Italiju (Venecija, Firenca i Rim). Kasnije, kao odrastao čovjek, putovao je znatno više puta u Italiju i Francusku, a poslije Drugog svjetskog rata i u Skandinaviju i Poljsku. Književnošću i muzikom Vladan se počeo baviti kao gimnazijalac. Imao je prilike da u roditeljskoj kući sluša razgovore poznatih intelektualaca koji su održavali veze s njegovim ocem Urošem. Tu je upoznao Marka Cara, Josipa Bersu, Josipa Jablanovića, dr. Božu Petričića, Petra Kasandrića, a naročito je na njega djelovao i stric Boško Desnica. Kasnije o utjecaju obitelji na formiranje svoje ličnosti sam Desnica piše ovako: "Otac mi je bio čovjek velike kulture, ne samo opće nego i literarne specijalno, i vrlo istančanog ukusa, odličan stilista. U familiji su uopće to gojili i čak četiri ili pet generacija unatrag, ima tragova da su imali tog crva pisanja ... Čak je prevodio nešto Matavulja na talijanski. Literatura, historija, povijest umjetnosti i filozofija, ali u prvom redu literatura, nekako je bilo in patrimonio kod mene u obitelji i od najranijih godina sam na to upućen. ... To je bila obična tema razgovora za večerom kod kuće."

Uz književnost Vladan je volio muziku te je imao izuzetno dobar tenor; pisao je i kompozicije, pa je 14 kraćih skladbi prijavio Autorskoj agenciji NR Hrvatske. Godine 1963. Desnica je o svojem glazbenom daru rekao: "Bio sam jedno vrijeme u dilemi da li da se više orijentiršem muzici ili literaturi. ... Jedna vrlo praktična okolnost odbila me od bavljenja muzikom. Ali često zažalim što joj se nisam sasvim posvetio." U Parizu i Zagrebu je studirao pravo, a ondje je slušao i predavanja iz filozofije.

Nakon diplomiranja 1930. godine u Zagrebu, radio je nekoliko godina u Splitu u Državnom odvjetništvu gdje je ostao do početka Drugog svjetskog rata. Godine 1941. talijanske okupacione snage odvele su ga u Zadar za prevoditelja. Iz Zadra se sklonio u Islam Grčki 1943. godine, a odatle je prešao na oslobođeni teritorij 1944. i sa ZAVNOH-om došao u Zagreb 1945. godine. U Zagrebu radi na dužnosti načelnika pravnog odjeljenja do 1950. godine, a od tada živi kao profesionalni pisac. Desnica je s pozornošću i sa izrazitom radoznalošću, čitao srpske i hrvatske pisce, ali i francuske, talijanske, antičke i ruske autore. Od srpskih pisaca naročito je cijenio Lazu K. Lazarevića kao konciznog i jasnog pripovjedača. Volio je i Lazu Kostića,

Dositeja Obradovića, Glišića, Njegoša, Matavulja, Ivu Ćipika, Dinka Šimunovića i Mirka Koroliju, a od stranih Stendhala, Flauberta, Dantea, Turgenjeva i Tolstoja. Desnica je imao vrlo široko obrazovanje, a od jezika je poznao francuski, ruski, talijanski, latinski i grčki jezik. Među autorima čija je djela prevodio bili su Foscolo, Leopardi, Carducci, Venturi, Gide, Turgenjev, Tolstoj...

Bibliografski podaci pokazuju da je Desničin stvaralački interes bio uistinu širok. Pisao je pjesme, humoreske, kozerije, novele, romane, jednu dramu, jedan scenario i jedan operetni libreto, zatim prikaze, eseje, polemike, kazališne, književne, filmske, muzičke i likovne kritike i jezične rasprave. U povijesti književnosti Desnica će ipak ostati zabilježen kao autor literarnih djela u užem smislu. Desnica je počeo pisati, kao što sam već napomenuo, u gimnazijskim danima, ali je rijetko objavljivao svoja djela. "Črčkam tako reći otkad znam za sebe. A počeo sam objavljivati veoma kasno. Tome su dva razloga." Prvi je razlog vidio u svojstvu "kojemu mnogo dugujem i zbog kojega sam duboko zahvalan bogovima: uvijek kao početnik, imao sam pri pisanju veoma jasnu sliku onoga što želim da postignem ..., kao neki model već gotovog budućeg djela – i veoma jasan osjećaj jesam li to postigao ili nisam. A kako zadugo to nisam postizavao, ili sam postizavao samo djelomično i samo mjestimično, nisam ni objavljivao." Drugi je razlog, kako kaže Desnica, u tome što se ni inače nikad nije žurio s objavljivanjem. Upravo zato, ali i zbog drugih nepovoljnih okolnosti kao što je bio Drugi svjetski rat, djela su mu počela izlaziti tek nakon 1950. godine, dakle kada je već imao 45 godina. U Bibliografiji objavljenoj u IV. knjizi Sabranih djela, ukupno ima 652 bibliografske jedinice, od čega je 11 izdanih knjiga, 182 rada u periodici, 104 jedinice prevedenih Desničinih djela, 37 jedinica prevodilačkog rada Vladana Desnice i 316 bibliografskih jedinica literature o Vladanu Desnici. Najznačajnija djela su mu svakako: "Zimsko ljetovanje", "Olupine na suncu", "Koncert", "Proljeće u Badrovcu", "Slijepac na žalu", "Tu, odmah pored nas", "Proljeća Ivana Galeba", "Fratar sa zelenom bradom", "Ljestve Jakovljeve" i "O pojmovima tipičnoga i njihovoj neshodnosti na području estetike". Dr. Dušan Rapo rekao je na znanstvenom skupu o književnom radu Vladana Desnice: "Nije se teško složiti ni s onim kritičarem koji je još dav-

ne 1962. godine napisao da Desnicu nije potrebno uspoređivati s drugim piscima. On je pisac s kojim će uskoro uspoređivati druge pisce.

U mnogim svojim djelima Desnica se čitalačkoj publici predstavio kao veliki majstor književne umjetničke riječi, izuzetni, suptilni psiholog, svestrani slikar, oštri promatrač i veoma senzibilni pjesnik."

Umro je u Zagrebu 4. ožujka 1967. godine i sahranjen je u obiteljskoj grobnici u Islamu Grčkom. "Čitava Gimnazija išla je u sprovod. Bilo je to u martu 1967. godine. Vladan Desnica je uz opijelo više sveštenika i govore književnika sahranjen u porodičnu grobnicu u crkvi Sv. Georgija pokraj Kule Stojana Jankovića, na mjestu gdje je sahranjeno više serdara Jankovića, Ilija Dede Janković i Uroš Desnica. Na povratku u Benkovac, primijetio neki od nas, svuda oko dvora Jankovića bili su rascvjetani bajami Vladanova proljeća.", tako se sprovoda prisjećao Milorad Savić, jedan od ponajboljih poznavatelja baštine porodice Desnica.

→ Literatura:

Zbornik radova o Vladanu Desnici, Zagreb 2004.

Sabrana djela Vladana Desnice, knjiga IV, Eseji, kritike, pogledi, Zagreb 1975.

Vojin Bakić – kipar

Vojinov otac, Konstantin-Kosta, rođen je u Bjelovaru 1882. godine u bogatoj srpskoj obitelji. Preminuo je od upale pluća na Sušaku 1925. godine, kada je Vojinu bilo tek deset godina. Vojinova majka Jelena rođena je u primorskom gradiću Bakru 1889. godine u pomorskoj i brodovlasničkoj obitelji. Jelena je prešla na pravoslavnu vjeru upoznavši Kostu i ime Josipa, koje je prije nosila, promijenila u Jelena. Jelena i Kosta imali su šestero djece, među kojima je bilo pet sinova: Aleksandar, Milan, Vojo, Nikola i Slobodan, te jedna kći, Dušanka. Od pet sinova četvoricu su ubili ustaše 1941. godine u Jadovnom na Velebitu, a Vojo je, zahvaljujući kiparu Franu Kršiniću, izbjegao istu sudbinu.

Vojo je rođen u Bjelovaru 1915. godine. U gimnaziji je prolazio s vrlo dobrim uspjehom. Najviše se zanimao za filozofiju, sociologiju i književnost, a interesirali su ga i strani jezici poput francuskog i njemačkog, zatim crtanje i kiparstvo. Od malih je nogu pokazivao interes za gradnju nastambi za golubove i zečeve, a i za crtanje i slikarstvo. Volio je raditi s glinom i gipsom. Izradio je bezbroj skica sjedeći uz bazenu, na plaži Šoderici kraj Koprivnice, ili na bjelovarskom korzu. Prvi put se Vojinovi radovi prikazuju u Bjelovaru 1933. godine za njegovih gimnazijskih dana pred veliku maturu. Izložio je Mojsija u gipsu, ženski torzo iz gline, izrađen prema jednoj djevojci iz razreda, i nekoliko skica i portreta. U Bjelovaru je Vojin upoznao buduću ženu Ljubu Schneider, kćer šumarskog inženjera iz Vinkovaca. S Ljubicom se vjenčao 1942. godine. Vojin je već u gimnaziji pokazivao želju za vlastitim gledanjem i tumačenjem pojava oko sebe, pa se često znao suprotstaviti i stavovima svojih profesora, što je ponekad dovodilo do nesporazuma i sa samim direktorom, ali su tom samosvjesnom mladiću stručnjaci za likovne umjetnosti proricali veliku budućnost. Već mu je njegov profesor crtanja u sedmom razredu gimnazije rekao: "Bakiću, Vi ste izrazit talent i nemojte to iznevjeriti." Slično je tvrdio i Ivan Meštrović, koji je u zapažanjima o studentima Akademije likovnih umjetnosti, iznesenim u knjizi "Uspomene" Bakićeve radove ocijenio najvišom ocjenom. Nakon završene gimnazije, Vojin je najprije upisao studij prava, ali mu taj nije odgova-

rao, pa je već sljedeće godine, uz pomoć braće Aleksandra i Milana, upisao Akademiju likovnih umjetnosti. Prve dvije godine je završio u klasi profesora Frana Kršinića, a druge dvije u klasi profesora Roberta Frangeša-Mihanovića. Prvu samostalnu izložbu Bakić izlaže u bjelovarskom Glazbenom zavodu (dva-desetak skulptura i tridesetak crteža).

Vojin se nije politički opredjeljivao, ali je sudjelovao u nekoliko prijeratnih demonstracija lijevih stranaka i organizacija. Međutim, opredjeljenje se ubrzo nametnulo samo od sebe. Godine 1941. sva četiri Vojina brata odveli su ustaše prvo u logor Danicu, a zatim u Jadovno na Velebitu gdje su sva četvorica ubijeni. Vojina su ustaše također uhapsili, jednog vrućeg srpanjskog dana 1941. godine ispred ulaza u stan u Mihanovićevoj ulici. Izbjegao je sudbinu braće jer je njegov učitelj i mentor Fran Kršinić pismeno garantirao za njega i na taj način se sam izložio opasnosti. Vojo je bio i vojni bjegunac: dobio je poziv za domobranstvo, ali se nije odazvao. Imao je također i lažnu osobnu iskaznicu na ime Ivan Stilinović. Kršinić mu je pronašao posao nakon izlaska iz zatvora: budući veliki kipar je otad na Zagrebačkom velesajmu krpao i popravljao modele raznih životinja, a kasnije je prešao na Agronomski fakultet, gdje je po narudžbi profesora izrađivao modele životinja koji su još i nakon Drugog svjetskog rata služili za demonstriranje studentima. Za vrijeme rata Voji se rodio sin Zoran, 1942. godine. Nakon majčine smrti 1951. godine, Zoran je poslan Vojinovoj majci u Bjelovar, a kipar odlazi u Pariz, gdje provodi godinu dana.

Cijelo Bakićevo poslijeratno stvaralačko razdoblje ispunjeno je traganjima u kojima on vodi uzbudljiv i često fascinantno dijalog s pojedinim velikim ostvarenjima (i, gotovo uvijek, s velikim kreativnim problemima) klasične i moderne skulpture. Kroz različite faze tog dijaloga, i u intimnoj i, osobito, u monumentalnoj plastici, kojom je na poseban način obilježen cjelokupan njegov opus, Bakić, čini se, i svojom umjetnosti i kiparstvu uopće postavlja postupno sve dublja pitanja i otkriva sve obuhvatnije, sve mnogoznačnije odgovore. Od njegovih brojnih djela navodimo tek nekoliko: Spomenik strijeljanima (u Bjelovaru), 1947; Spomenik Stjepanu Filipoviću (u Valjevu), 1949-1955; Autoportret, 1952; studiju za spomenike Marxu i Engelsu, 1950-1953; Bik, 1950; Torzo, 1956; Spomenik pobjede

(u Kamenskom), 1958-1968; Spomenik žrtvama (u Dotrščini), 1964; Spomen-obilježje naroda Hrvatske (u Kragujevcu), 1978-1981; Spomenik revoluciji (na Petrovoj gori), 1982.

Bakićeva velika, monumentalna djela, nekonvencionalna, nadilazeći i stvarne i moguće intencije naručitelja, i strana svakoj službeno proklamiranoj "estetici", komunicirala su sa svojim publikama zacijelo prije svega zato što su one u njima naslućivale, ili možda čak i prepoznavale, sumnje, dileme i otkrića njihovih stvaraoaca, to jest uzbuđljivost, a ponekad valjda i smislove njegove kreativne drame. Smještena ili u komemorativnom namjenom ograničena i artikulirana područja ili u slobodan, praktički neograničen krajolik, ta su djela imala veoma širok i raznolik krug gledatelja: i promjenljive ali u pravilu zainteresirane grupe koje su im dolazile u pohode, i stalno okruženje sastavljeno od okolnog stanovništva, i povremene "slučajne" posjetitelje, putnike, prolaznike i namjernike. Ali i ostala Bakićeva ostvarenja, pa i čitavi dijelovi stvaralačke faze njegova opusa, imali su česte susrete s publikama kao potencijalnim sugovornicima: na uistinu vrlo brojnim izložbama na kojima je on sudjelovao ili su mu bile posvećene – u Bjelovaru i Zagrebu, u Osijeku i Dubrovniku, na Rijeci, u Poreču, u Ljubljani i Beogradu, u Londonu, u Stuttgartu, Berlinu, Mainzu, Erlangenu, Kasselu, Bochumu, u Parizu i Antibesu, u Bruxellesu, u Veneciji, Milanu i Rimu, u Lausannei i u Bratislavi, u Washingtonu, u Sao Paulu... Njegovu umjetnost upoznalo je u živom kontaktu više nego impozantno mnoštvo njegovih suvremenika.

Međutim, još za njegova života imale su nastupiti okolnosti u kojima će se, i to upravo u njegovoj domovini i na dijelu njegova kiparskog opusa, pokazati kako se živ kontakt čovjeka i skulpture može pretvoriti na najgrublji način, u svoju suprotnost.

Najprije je, kao da nagoviješta tu katastrofičnu mogućnost u proljeće 1956., požar bivšeg Meštrovićeva ateljea, u koji se Bakić prije nekoliko godina bio uselio s četvoricom drugih umjetnika, uništio "stotinjak" skulptura, mape s crtežima, fotografije i dokumentaciju te nekoliko završenih spomeničkih studija. Njegovi prijatelji o tome svjedoče: "Od Valjevca ni traga, potpuno je izgorio. Bilo je tamo i kartona. Vojo je te godine izlagao na Bijenalu u Veneciji. Samo 'torte' od kamena stoje. Vatra je bila jaka, razorna, jer je atelje bio građen od borovine, inače bogate smolom. Gasili su hladnom vodom, a mramor

vreo do usijanja. Dotakao si kamen, a on samo kora, iznutra mekan kao jaje..." To je bila velika nesreća.

Ali prava tragedija, tragedija ljudskosti, događala se četvrt stoljeća kasnije, za Domovinskog rata, kada je namjernim demolanjem uništen niz Bakićevih velikih spomeničkih i ostalih skulptura:

Spomenik pobjedi u Kamenskom, Spomenik strijeljanima u Bjelovaru, Spomenik Gudovčanima, Spomenik bilogorskim partizanima u Bačkovici, Spomenik palim partizanima u Čazmi, poprsje Ivana Gorana Kovačića u Karlovcu, oštećeni spomenici na Dotrščini, bista Josipa Broza Tita u Velikom Trojstvu, Spomenik revolucije na Petrovoj gori, s kojega i dan-danas kradljivci skidaju ploče od nehrđajućeg čelika... A pojedine su Bakićeve skulpture i "nestale", što se odnosi najvećim dijelom na one na bjelovarskom gradskom području koje su sklonjene (valjda zato da ne bi bile uništene), ali do danas nisu vraćene na svoja mjesta. Vjerojatno su malobrojni oni suvremeni umjetnici čiji je opus u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata namjerno i planski devastiran kao Bakićev. Dakako, u bjesomučnosti vandala koji su zamišljali, poticali i izvodili te rušilačke akcije lako je prepoznati jedan od najdrastičnijih oblika masifestacija "govora mržnje": za ideološku isključivost, misaonu ograničenost i obogaljeni senzibilitet pojedinca i društvenih grupa čija je misija bila uništavanje Bakićevih spomenika, i sa-

ma komemorativna namjena tih umjetničkih djela, i tematske oznake koje su im pridavane, i – možda prije svega – nacionalna pripadnost njihova autora bile su dovoljni motive za rasplamsavanje slijepe, neodoljive, bezgranične mržnje. No ne otkriva li se u tom vandalskom mahnitanju ujedno i neobjašnjivi – ali valjda praiskonski – bijes s kakvim se svaki fetišizam, kad god mu se za to pruži prigoda, nastoji osvećivati svakom istinski kreativnom ljudskom naporu?

Od 1956. godine – one iste kada mu je požar ateljea uništio dobar dio gotovo dvadesetogodišnjeg rada – Bakić je uglavnom redovno boravio po nekoliko mjeseci u uvali Duboka kraj Gršćice na otoku Korčuli. Vjerojatno ga je taj boravak uz more krijepio, pa i oporavljao i tješio u prvo vrijeme nakon teških gubitaka što ih je pretrpio u požaru. U svakom slučaju, mediteranska sredina pogodovala je stvaralačkom radu, o čemu svjedoči stara ribarska kuća preuređena za atelje u Dubokoj. Zatim su došle godine najintezivnijeg rada, godine zrelosti; izložbe su se nizale jedna za drugom, a s njima i putovanja po svijetu... Kad je navršio pedeset i petu, Bakić je izgubio majku: doživjela je da joj sin bude slavan i slavljen. Tri godine kasnije zadesila ga je, pomalo neočekivana, radost: dobio je (izvanbračnu) kćer, Irenu. Zatim mu se počela približavati starost, najprije polako pa sve brže. Njezin je dolazak najbolnije osjetio kada mu je, 1989. godine, umrla sestra – njegova Seka koja je bila svojevrsan stožer okupljanja čitave obitelji. Onda su ubrzo, za dvije godine, suviše rano da bi ga poštedjele svoje okrutnosti, stale stizati vijesti o uništavanju njegovih djela, i to nije bilo kao požar ateljea: od tih ciljanih, otvoreno adresiranih i bestidno jasno potpisanih udarača ništa ga nije moglo obraniti, i za rane što su ih oni izazivali nije bilo lijeka niti u najljepšoj zamislivoj jadranskoj uvali niti, pogotovo, u nekim novim kreativnim poticajima. Kad je početkom 1992. godine stigao još jedan, ovaj put sudbinski udarac, iznenadna smrt njegova pedesetogodišnjeg sina, preostao je još jedan, konačan izlaz. Vojin Bakić umro je 18. prosinca 1992., u sedamdeset i osmoj godini u Zagrebu

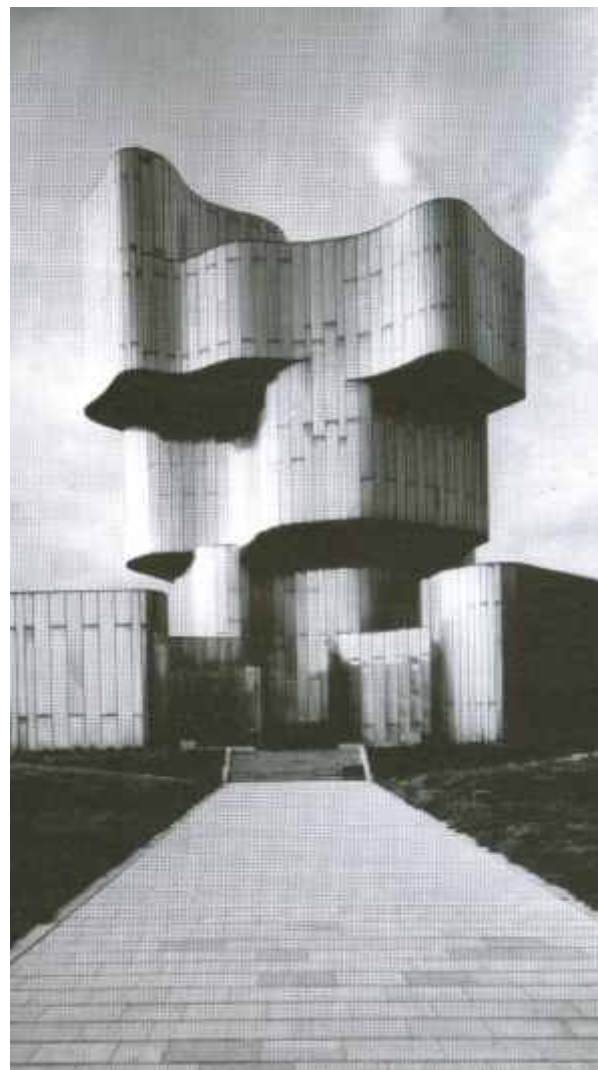
→ Literatura:

M. Prelog, "Djelo Vojina Bakića" u: *Pogledi* (Zagreb), sv. 12, 91-2-919, 1953.

M. Prelog, *Vojin Bakić (Mala likovna biblioteka)*, Zagreb 1958.

T. Maroević, *Vojin Bakić*, Zagreb 1998.

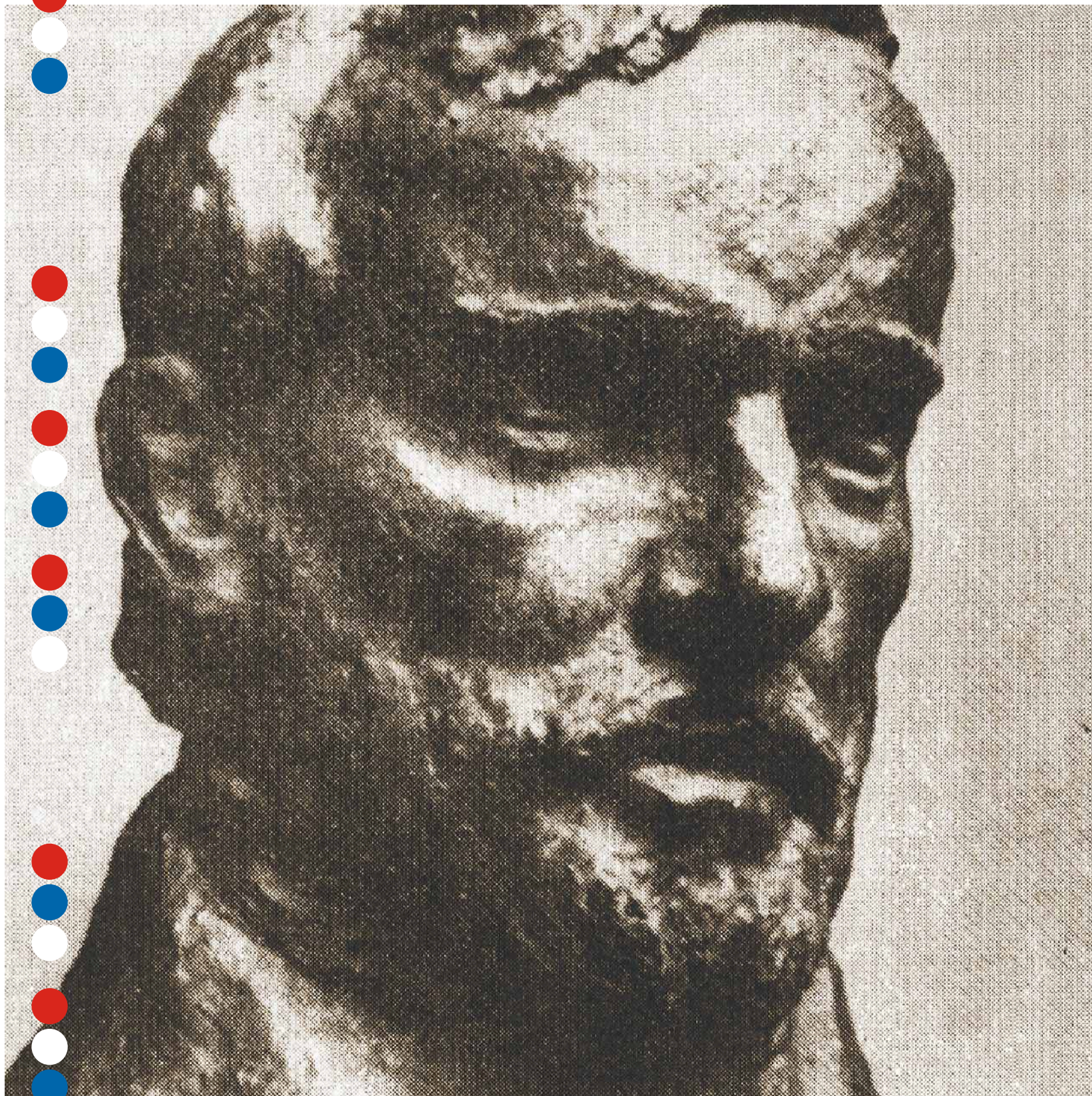
D. Matic, *Vojin Bakić – moj prijatelj*, Zagreb 2007.

Sava Mrkalj – jezikoslovac i literat

Sava Mrkalj se rodio u Lasinjskom Sjeničaju, u zaseoku Mrkalji. Prema Đorđu Rajkoviću to je bilo 1783. godine, a po Dimitriju Nikolajeviću bilo je to 29. rujna 1782. godine. U Katalogu zagrebačke Arhigimnazije iz 1803./1804. godinu, stoji da se Savin otac zvao Petar, a ime majke se nigdje ne spominje. O njoj se ipak nešto zna ili se bar pretpostavlja. Doktor Saks, koji je kasnije liječio Savu, zabilježio je: "Sabbas Merkaly bio je odgojno zapušten od strane njegove duševno poremećene i zločeste matere i prepušten vlastitoj sudbini". Očito je da je Mrkalj bio iz obitelji slabog imovnog stanja te da se sam izdržavao dajući instrukcije dok je pohađao zagrebačku Arhigimnaziju. Osnovnu školu je Sava završio u Sjeničaju, a bogosloviju u Karlovcu 1798. godine. Nakon natječaja u ožujku 1799. godine, Mrkalj je izabran za učitelja Slaveno-serbske škole u Gospiću. Mrkalj je ondje bio ometan u svom nastavničkom poslu i od trgovačkog i od oficirskog staleža, pa krajem ljeta 1799. godine prekida službu, ali bude vraćen u studenom 1800. godine te ondje održa još jedan školski tečaj. Znamo da je Sava otišao u Zagreb na školovanje 1803./1804. godine. Ondje završava oba semestra prve godine Arhigimnazije s odličnim uspjehom. U Katalogu zagrebačke Arhigimnazije stoji da je Sava stupajući u nju imao 22 godine. Između 1804. i 1806. godine Sava je student filozofije u Zagrebu na Kraljevskoj akademiji znanosti. Obje godine završio je s odličnim uspjehom i bio je među najboljima. U prvoj se godini naročito istaknuo u logici, povijesti filozofije i matematici, iz kojih je polagao javni ispit. Na kraju druge godine polaže javni ispit iz arhitekture, hidrotehnike i metafizike. U koautorstvu s izvjesnim Pavelom Doktorovićem, slušateljem prava, 1805. godine sastavlja Odu Kirilu Živkoviću, episkopu pakračkom (1786. – 1807.). U Pešti je na studijima filozofije i matematike. Ondje je cijenjen kao jedan od "najučenijih Srbalja, doktor filozofije, iskusan astronom i matematik". Sava je ondje objavio i svoje životno djelo "Salo debeloga jera libo azbukopretres" koje je potreslo znanstvenu javnost, a kojim je fascinirao Jerneja Kopitara i oduševio Vuka Karadžića. Karadžić čak u Pismenici 1814. godine upo-

trebljava Mrkaljevu azbuku "jerbo za Serpski jezik lakša i čistija ne može biti od ove". Naime, Mrkalj je u svojem "Salu debeloga jera..." iz osnova reformirao ondašnju azbuku i predložio novu na osnovi pravila "piši kako govoriš". U srpnju 1811. godine nalazi se u Plaškom. Odakle podnosi molbu na ruskoslavenskom jeziku da se zamonaši u manastiru Gomirje. Molba je usvojena već 31. srpnja iste godine, a u kolovozu 1811. zamonašen je kao kaluđer Julijan. Uskoro, 20. rujna 1811., putem Konsistorije traži od austrijskih vlasti da prijeđe u zavičaj koji se nalazio u to vrijeme pod francuskom upravom. Nakon toga, dugo su vođeni sporovi oko njegovog ponašanja u manastiru. U primitivnoj i nemilosrdnoj sredini učeni kaluđer bio je "bijela vrana" i postao je predmet podsmijeha i uvreda. Zbog neuklapanja u kolektiv, početkom prosinca 1811. problematični namjesnik Partenije Oklobdžija montirao je protiv Save tužbu Konsistoriji: "Nikom ne da mira, sveštenike zove volovima i margarcima, sve isprebija." Vrlo je vjerojatno da su tužbe bile lažne, budući da je Sava bio nizak i nedovoljno jak da bi nekoga tukao. Spor je rješavao arhimandrit Josif Rajačić. Rajačić je tražio da Mrkalja izbace iz manastira, ali episkop je tražio da Savu prime natrag. Rajačić je nakon povratka Mrkalja u manastir napisao da "nijedan od Braće i služitelja neće ni jednu reč s njim progovoriti". Nakon novih tužbi protiv Mrkalja, Konsistorija je 30. lipnja 1813. godine lišila kaluđera Julijana Mrkalja toga čina i otpustila ga iz manastira. Savin život između 1813., dakle od odlaska iz manastira, i 1825. vrlo je mutan. Čini se da je Mrkalj 1814. godine otišao u Zagreb i nastanio se ondje kod nekog trgovca kod kojeg je bio i učitelj. Vrlo je lako moguće da se Mrkalj nakon toga odlučio vratiti na Kordun, gdje je u selu Bović bio učitelj. Godine 1817. iz Karlovca šalje bečkim "Novinama Srbskim" napis "Palinodija libo obrana debeloga jera", a zatim i "Predloženiju protivu Obrane". Potom je napisao i nekoliko pjesama, a iste se godine dopisuje i s Vukom Karadžićem. Godine 1820. boravio je u Dalmaciji, ali se ne zna od kada i do kada. Prvo je bio u Šibeniku, pa je učitelj u Dubrovniku, iz kojega se u proljeće 1820. godine vraća u Šibenik, gdje se zapošljava u Konsistoriji Eparhije. Ondje se očito zadržao do 1822. godine, kada ga nalazimo u Zemunu s pasošem Visoke banske generalne komande. Iste godine je nastao sonet Zemuncima, prvi srpski sonet u jampskom jedanaestercu. Mrkalj je potom vrlo vjerojatno otišao u Glinu, gdje je bio općinski uči-

telj između 1822. i 1824. godine, ali je odande otpušten i otišao je u Šabac, boravio u Srijemu i u banatskom manastiru Sveti Đurađ. Iz Banata se Mrkalj vratio tek 1825. godine u Karlovac, gdje opet radi kao privatni učitelj. Boravi i u Vojniću, odatle u bijedi i očajanju traži od Konsistorije Eparhije u Plaškom kopiju nekadašnjeg otpusta iz vojne službe i potvrdu da nije svojom krivicom razmonašen, kako bi se opravdao pred vojnim vlastima. Ovdje Mrkalj navodi kako se nadao da će biti postavljen za učitelja u Učilištu koje je trebalo biti otvoreno, a ne da će biti u manastiru jedan od kaluđera. Kako sam Sava piše, prognan je bio iz Gomirja ne znajući zbog kakve krivice i potucao se po svijetu "s groznoju sudboju svojeju i užasnim svojim ščastjem" Dana 1. kolovoza stiže mu odgovor od Konsistorije koja mu piše da je sam svojom krivicom izgnan iz manastira. Čini se da je Mrkalj već tada bio psihički neuravnotežena ličnost. Naime, toga je studenog ranio nožem jednog nastavnika kojem je davao privatne satove latinskog jezika. Navodno ga je nastavnik zamolio da mu prevede krštenicu, na što je Sava pristao, a kad ga je zamolio da mu da prijevod Sava se uvrijedio i zabio mu nož u vrat. Iz karlovačkog zatvora Sava je poslan u Slunjsku regimentu, a potom u Prvu bansku regimentu, gdje leži u zatvoru u Glini. U Glini u zatvoru ga pregledava liječnik koji kaže da se kod bolesnika manifestira ludilo u obliku fiksne manije gonjenja, do čega je došlo uslijed teških egzistencijalnih problema, neostvarenih ambicija, emocionalne napetosti, gubljenja podrške episkopa Miokovića, a liječnik ne isključuje ni organsku bolest. Mrkalj je tražio opet povratak u manastir. General Pavle Radivojević šalje uz Savinu molbu i njegov liječnički nalaz te kratak životopis mitropolitu Stratimiroviću. Mitropolit učtivo odbija Mrkaljevu molbu odgovarajući kako je već boravio u tri manastira i kako se nije ondje dobro snašao. Godine 1827. Sava se nalazi u karlovačkoj bolnici, gdje su mu dali "duhovnika da mu daje pouku u moralu i veri". Međutim, Dvorski ratni savjet mu je dao duhovnika koji je bio daleko od pravog sveštenika, "nebriga i ispičutura". Duhovnik Jovan Dijaković je samo Mrkalja izazivao, a nakon nekog vremena digao je ruke od njega, pa je izvijestio kako Mrkalju "u Karlovcu nema lijeka". U čast Mušickog, koji je 29. srpnja 1828. godine instaliran za vladiku Gornjokarlovačkog, Mrkalj piše sonet koji je objavljen tek 1839. godine, šest godina nakon Mrkaljeve smrti. Liječnik Saks koji liječi Mrkalja piše te godine

opširan izvještaj o jednogodišnjem Mrkaljevu liječenju, i u izvještaju, između ostalog, stoji da je za njegovo sadašnje stanje kriva strogost i oholost u nastavi i loš majčin odgoj. On za Mrkalja preporučuje život u prirodi i povratak u neki manastir. Na to Radivojević moli ponovo za Mrkalja da ga se primi u manastir. Molba stiže Josifu Rajačiću, koji daje negativan odgovor, navodno zbog nepovoljnih uvjeta u manastiru i zbog ranijih sukoba. Povodom Nove Godine 1829. nastaje Madrigal za Novu Godinu i Mlogopoštovanoj Gosp. Namesti Jeleni Dijaković za Novu godinu, sonet posvećen supruzi onoga duhovnika koji je bio zadužen za njega u karlovačkoj bolnici. Mušicki se

smilovao tada na Mrkalja i predložio da ga se pošalje u neki srijemski manastir, odakle bi obilazio ostale manastire i ondje bivao kao gost. Međutim, mitropolit Stratimirović nije odobrio ovu zamisao, jer su kaluđeri navodno zauzeti svojim poslovima, a manastiri nemaju ni svoju apoteku, ni svojeg liječnika. Između 1830. i 1833. Mrkalj boravi u duševnoj bolnici u Beču. Ondje ga jedino posjećuje Vuk Karadžić. Jedno vrijeme ondje nije mogao više govoriti niti je dobro čuo. Dan njegove smrti nije poznat, ali se zna da je umro sam i nesretan, između travnja i rujna 1833. godine.

→ **Literatura:**

S. Mrkalj, *Pesme i spisi*, Topusko 1994, (priredio Ž. Ružić).

V. Opačić-Lekić, *Sava Mrkalj – život i djelo*, Novi Sad 1978.

G. Nikoliš, *Sava Mrkalj – Povijest o jednom stradalniku*, Zagreb 1980.

S. Gavrilović, "Prilog biografiji Save Mrkalja" u: *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, sv. 4-5 za 1956-57, Novi Sad 1958, 256-261.

M. Ivić, "O jeziku Save Mrkalja" u: *Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u SR Hrvatskoj*, Zagreb 1988, knjiga I, 47-52.

S. Korać, "Prilog Korduna književnosti srpskoj i hrvatskoj: Sava Mrkalj" u: *Vjetrom vijani, Spomenica Srpskog kulturnog društva Prosvjeta*, Zagreb 1971, 102-106.

M. Leskovic, "Nekoliko podataka za biografiju Save Mrkalja" u: *Naučni zbornik Matice srpske, Serija društvenih nauka I*, Novi Sad 1950, 134-141.

M. Moguš, J. Vončina, *Salo debeloga jera libo azbukopretres Save Mrkalja*, Zagreb 1983.

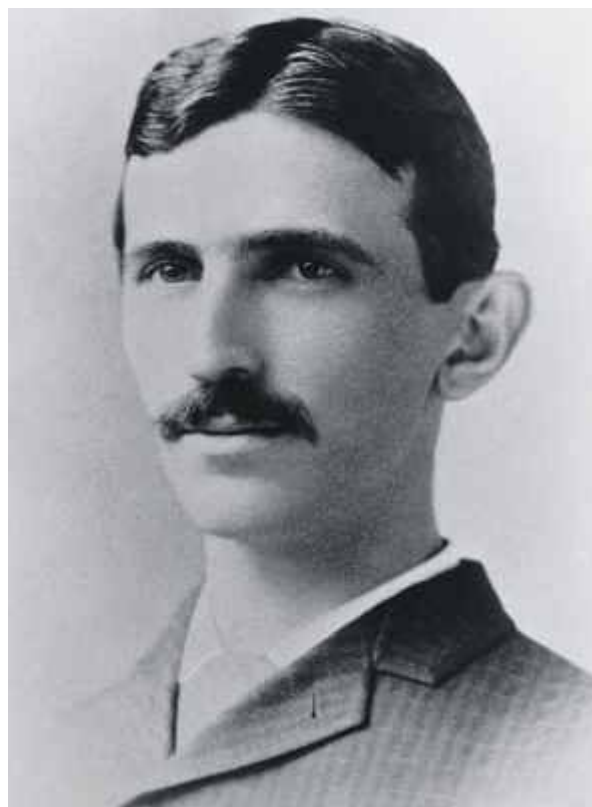
M. Radeka, "Nekoliko priloga o Savi Mrkalju" u: *Zbornik Matice*

srpske za istoriju, Novi Sad 1985, knjiga XXXI, 65-78.

L. Ćelap, "Jedan detalj iz života Save Mrkalja" u: *Letopis Matice srpske*, Novi Sad 1955, knjiga 376, sv. IV, 440-441.

Nikola Tesla – izumitelj svjetskog glasa

Nikola Tesla rođen je u ličkom selu Smiljan kod Gospića 1856. godine. Otac mu je bio sveštenik Srpske pravoslavne crkve. Sa izvjesnim prekidima u školovanju zbog svojeg krhkog zdravlja Tesla je osnovnu školu završio 1866. godine u Gospiću, a gimnaziju s maturom u Rakovcu kod Karlovca 1875. godine. Godine 1877. otputovao je u Graz i ondje se upisao u Tehničku visoku školu. Nikola je bio marljiv đak koji se s velikim entuzijazmom bacao na studiranje i na višesatni rad u laboratorijima fakulteta. Međutim, zdravstvene teškoće i materijalni problemi koji su nastupili nakon očeve smrti, prisilili su Teslu da se jedno vrijeme zaposli u Mariboru. Studije je nastavio u Pragu 1879. godine, ali ih definitivno napušta i zapošljava se u 1881. godine u jednom telefonskom poduzeću u Budimpešti. Ondje je Tesla već 1882. godine došao do zamisli kako da stvori pokretno magnetsko polje i kako da ga primjeni u indukcijskom motoru. Potom odlazi u Pariz i Strasbourg gdje radeći na usavršavanju električnih strojeva jednosmjerne struje stječe izvjesnu praksu, tako da je mogao poduzeti konstruiranje prototipa svojeg indukcijskog motora. Najzad odlazi u New York i radi kod Edisona, tada već znamenitog pronalazača. Nedugo zatim dolazi do razilaženja između Edisona i Tesle zbog razlike u gledanjima na razvoj elektrotehnike i posebno na ulogu izmjenične struje u njoj. Tesla 1885. godine osniva "Teslino društvo za lučno osvjetljenje", a zatim 1887. "Teslinu elektrotehničku kompaniju". Tesla 1887. godine prijavljuje svoje najznačajnije patente koji predstavljaju fundamentalne pronalaskе polifaznog sistema prijenosa električne energije, indukcijskog motora i odgovarajućih transformatora i generatora. Sve te patente otkupljuje Westinghouse na Svjetskoj izložbi u Chicagu 1893. godine. Ubrzo dolazi i do prve velike primjene Teslinog sistema: 1896. godine ovaj je sistem, putem svjetskog natječaja, izabran za korištenje snage Nijagarinih slapova. U posljednjem desetljeću 19. stoljeća Teslina istraživanja dovode do novih otkrića na polju struja visoke frekvencije i visokih napona. Tesla najprije konstruira visokofrekventne alternatore, koji dugi niz godina predstavljaju temelj emisionih radio-stanica, a onda prelazi na proizvodnje neprigušenih elektromagnetskih

valova. Tesla je još 1897. godine u svojem stalnom laboratoriju u New Yorku otkrio i patentirao za radio-veze fundamentalni princip rezonancije po dva električna kola na emisionom i na prijemnom planu; on je isto tako prvi primijenio uzemljenu četverovalnu antenu. Za prijem udaljenih radio-signalata Tesla konstruira čitav niz vrlo osjetljivih detektora. Tesla je u Colorado Springsu, gdje je boravio 1899. godine, otkrio i po njemu kasnije prozvani, transformator, i pomoću njega stvarao snažna električna pražnjenja u obliku munja, realizirao električno osvjetljenje bez žica i otkrio mnoge druge fizičke i fiziološke osobine struja visoke frekvencije. Ove struje primjenjuju se i danas u medicinskoj terapiji, elektrotermici i drugim oblastima, a prema principima koje je postavio Tesla. Godine 1898. Tesla je konstruirao model broda bez posade, kojim se upravljalo s obale pomoću radio-valova. U međuvremenu, Tesla je puto-

vao u Europu i ondje je stručnjacima iz Francuske i Velike Britanije održao niz predavanja. Godine 1892. Tesla je došao u domovinu i tom prilikom posjećuje poslije Gospića Zagreb i Beograd. Nakon povratka u Ameriku Tesla nastavlja rad u svojem laboratoriju u New Yorku kojeg je 1895. godine zahvatio požar uništivši pritom mnoge prototipove, modele, aparate, spise i crteže. Međutim, Tesla je svojim radom brzo nadoknadio uništeno i ubrzo pristupa izgradnji laboratorija-radio-stanice u Coloradu od 200 kW. Sve je to iziskivalo velika sredstva. Još je više novaca bilo potrebno za izgradnju velike radio-stanice na Long Islandu kod New Yorka. Ovo zdanje goleme površine i s tornjem visokim preko 50 metara, trebalo je opremiti mnogim postrojenjima da bi se ostvario Teslin svjetski sistem radio-veza, za emitiranje informacija kao i signala točnog vremena. Tesla nije mogao sam podnijeti takve troškove, a za ovako revolucionarno djelo još nije bilo sluha u svjetskoj javnosti, tako da do završetka radova nije ni došlo. Stalno smanjivanje prihoda tijekom Prvog svjetskog rata i konstantni sporovi koje je Tesla vodio s drugim znanstvenicima zato da bi zaštitio svoje patente utjecali su na intenzitet i efikasnost Teslinih radova. Ipak, iz toga perioda proističu, između ostalih, njegovi patenti iz strojne tehnike (parne turbine) i industrijske kemije (postupak za dobivanje ozona).

Tesla se u godinama nakon Prvog svjetskog rata bavi pisanjem stručnih članaka, autobiografskih podataka i kritičkih osvrtava na pojedina aktualna pitanja od općeg značenja. Teslina imaginacija ni u to vrijeme ne miruje. Njegovi crteži-planovi raketnog automobila i aviona-rakete za vertikalno uzlijetanje nisu ni danas izgubili na aktualnosti i interesu. Jedan od Teslinih intervjua, objavljen još 1917. godine u časopisu "The Electrical Experimenter", pokazuje da je on već tada imao kompletnu zamisao radarskog sistema sa emisijom i refleksijom trenutnih a snažnih impulsa. Svoju ideju o interplanetarnim telekomunikacijama pomoću ultrakratkih radio-valova izložio je Tesla još 1921. u članku koji je objavio časopis "Electrical World". Poslije 1930. Tesla se postepeno povlači u usamljenost, koju jedino prekidaju posjete najbližih prijatelja ili rođaka. Svoj veliki ugled Tesla je u prvim godinama Drugog svjetskog rata aktivno založio da bi podržao i ohrabrio borbu svojeg naroda u domovini za opstanak. Tesla, čovjek koji je svojim djelom obogatio čovječanstvo, umro je u materijalnoj oskudici, u sobi jed-

nog njujorškog hotela u siječnju 1943. godine, gdje je proveo i posljednje godine svojega života.

Za svoja otkrića Tesla je dobio najveća priznanja. Mnogi fakulteti, akademije i znanstvene institucije promovirali su ga kao počasnog doktora znanosti ili mu dodijelili povelju i medalju za visoke doprinose i zasluge u tehnici i znanosti. U vrijeme kada se navršilo 100 godina od Teslina rođenja, Međunarodna elektrotehnička komisija usvojila je njegovo ime za naziv jedinice magnetske indukcije (oznaka T), pa je na taj način i Tesla stupio u red najzaslužnijih ljudi za razvoj znanosti o elektricitetu, kao što je to slučaj s Faradayem, Maxwellom, Voltom, Ampèream, Herzom i drugim zaslužnim velikanima. Teslina ostavština: knjižnica, dnevnik iz Colorada u rukopisu, prepiska i drugi dokumenti, laboratorijski instrumenti koji su se sačuvali, kao i neke osobne stvari, nalaze se u Muzeju Nikole Tesle u Beogradu. U ovom muzeju čuva se i urna s njegovim pepelom. U Smiljanu je na 150. godišnjicu Teslina rođenja, 10. srpnja 2006. godine, otvoren u njegovoj rodnoj kući memorijalni muzej.

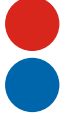
→ Literatura:

- V. Popović, "Nikola Tesla" u: *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 8, Zagreb 1971, 328-329.
- M. Cheney, *Tesla-čovjek izvan vremena*, Zagreb 2003.
- A. J. Beckhard, *Nikola Tesla: genij elektrotehnike*, Zagreb 2004.
- V. Muljević, *Nikola Tesla – slavni izumitelj*, Zagreb 2000.
- M. Matić, *Teslino proročanstvo*, Beograd 1989.
- N. Tesla, *Moji izumi - My inventions*, Zagreb 1991.
- J.J. O'Neill, *Nenadmašni genije*, Beograd 1956.
- V.N. Njegovan, *Nikola Tesla 1856 – 1956*, Zagreb 1956.
- Ć. Petešić, *Genij s našeg kamenjara*, Zagreb 1976.
- F. Škiljan, *Nikola Tesla – čarobnjak tehnike*, Zagreb 2006.

S a d r Ź a j

Impressum	2
Predgovor	5
Petar Preradović - pjesnik	7
Josif rajačić - srpski patrijarh	11
Milutin Milanković - znanstvenik svjetskoga glasa	17
Josif Runjanin - tvorac glazbe Lijepa naše domovine	21
Grigor Vitez - dječji pjesnik	23
Đuro Kurepa - znanstvenik svjetskoga glasa	27
Gajo Petrović - filozof	28
Svetozar Pribičević - političar	32
Gojko Nikoliš - revolucionar i liječnik	37
Vladimir Desnica - pisac	40
Vojin Bakić - kipar	44
Sava Mrkalj - jezikoslovac i literat	48
Nikola Tesla - izumitelj svjetskog glasa	52
Sadržaj	55

Zagreb, 2009.

ISBN 978-953-7442-05-7 (cjelina)

ISBN 978-953-7442-06-4 (I dio)